

BUTLLETÍ

DEL CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

CLUB ALPÍ CATALÀ
CLUB D'ESQUÍ DE CATALUNYA

SUMARI: *Espanyols al cim d'Aneto en el segle XIX*, per JOSEP M.ª GUILERA I ALBINYANA.—*Tomas, pintor renaixentista*,

per JOAN SUTRA I VIÑAS. — *Refranys geogràfics*, per JOAN AMADES.—*Crònica*. — *Bibliografia*.

ESpanyOLS AL CIM D'ANETO EN EL SEGLE XIX

A PROP de complir-se el centenari de la primera ascensió al cim culminant dels Pirineus, resulta curiós de registrar-ne els preliminars i les visites inicials que la muntanya rebé, i sobretot escatir d'entre el nombre considerable de visitants rebuts per l'Aneto, quins foren els primers peninsulars que n'efectuaren l'ascensió.

De totes les muntanyes pirinenques, i fóra fàcil que fins i tot entre les altres muntanyes alpinas i d'arreu del món, la nostra de l'Aneto ofereix la rara particularitat d'haver-se anat registrant una per una totes les ascensions efectuades, no sols en la seva època heroica, sinó després, quan es vulgaritzà. Encara, en els darrers anys en què les caravanes eren diàries durant l'estiu i sovintejaven durant l'hivern i primavera, gràcies als esquís, no s'ha estroncat el costum de signar en el llibre que sempre sol trobar-se dins el pedró del cim.

Fins l'any 1858 els excursionistes dipositaven llurs targes dins una botella. Aleshores fou deixada una llibreta-registre, la qual s'ha anat renovant per la cura que hi posava el Casino de Luchon, que ha estat, i no sabem si ho és en l'actualitat, dipositari de totes les llibretes. L'any 1915 (1) i amb motiu d'ésser propietari del xalet de la Renclusa, passà al CENTRE la missió de continuar aquesta obra. Gràcies a la *Secció d'Esports de Muntanya* i al bon zel de la gent de la Renclusa les llibretes s'han anat renovant periòdicament, actualment es guarden a l'arxiu de la Secció els llibres registres que vénen ininterrompudament a partir de l'any 1915.

(1) L'11 d'agost del 1915 Juli Barloque i Santiago Perdigo, amb els guies Josep Sayó i Daniel Mora, deixaren al cim el primer llibre del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA (vegeu BUTLLETÍ DEL CENTRE, any 1916, pàg. 241).

Consultar les ascensions d'aquests darrers anys resulta fàcil per a nosaltres, però també ho ha estat tenir una informació modelica de gairebé totes les efectuades fins ben enllà del darrer segle i ho devem als treballs de dos pireneistes eminents: el Comte Henry Russell, el qual publicà la transcripció de les primeres escalades al "Bulletin de la Société Ramond" (1) i sobretot de Maurice Gourdon, que inicià la mateixa recopilació a la "Revue des Pyrénées" sota el tema "Un demi siècle d'ascensions au Nethou" (2) núms. corresponents a l'any 1893, i que després la continuà en els quaderns trimestrals del mateix "Bulletin de la Société Ramond" corresponents als anys 1892 i 1893. Tots dos van treballar damunt els arxius de Luchon.

Tot repassant-los he trobat alguns noms espanyols i d'ells faré especial esment en aquest treball, sense oblidar tampoc de referir-me a aquelles dades anteriors o ascensions efectuades per altra gent que vindran a situar i completar la història del cim, sota el particular aspecte que ara considerem.

Seran copiades les efemèrides anteriors a les primeres ascensions. donaré referència d'aquelles, i d'entre la llarga llista de visitants, que omplirien tot un volum, aniré extractant aquells noms declaradament o suposada d'origen hispànic, junt amb les anotacions que reportaren en estampar llur signatura dalt del cim pirinenc.

Els antecedents més immediats a la conquesta de l'Aneto podem considerar que són els següents: El primer intent formal d'assolir el cim fou efectuat per Ramond de Carbonnières l'any 1787, però sorprès per les boires hagué de desistir, sense que en els seus escrits pogués concretar el lloc que havia assolit. El 17 *vendémiaire*, an XI (9 octubre 1804) Cordier i Neergard arriben fins als 3.215 metres i en el 11 de setembre del 1811 Charpentier no passa de la gelera de la Maladeta.

Alguns anys més tard l'intent de dos enginyers de mines, Blavier i de Billy, acabà tràgicament amb la mort del guia Barrau, en caure dins l'esquerda termenal de la Maladeta.

La gelera retingué durant més de cent anys les despulles de Barrau, car fa només pocs anys que foren trobades al peu de la gelera.

L'estiu del 1827 veu l'intent d'Arbanère, el qual el vol realitzar per Valibierna.

Finalment, no és fins l'any 1842, i en el transcurs d'una expedició que dura del 18 al 23 de juliol, que un francès i un rus, Albert de Franqueville i Platon de Tchihatcheff, amb tres guies de Luchon efectuen la primera ascensió. (El recit complet de llur expedició és reproduït per Mr. Gourdon.)

El 23 del mateix mes hi tornen a pujar junt amb el professor Laurent.

(1) Any 1872, pág. 15, *Memento au Recueil des ascensions faites au Pic de Nethou* (3.403 m.) depuis 1842 (1re. ascension) jusqu'en 1868.

(2) Volum V, pàgs. 428 i següents i 556 i següents.

En els anys següents les excursions no es prodiguen gaire. Es coneixen aquestes:

- 4-VIII-1844: Toussaint, Lezat i altres efectuen la tercera ascensió.
- 14-VII-1848: Miss Marshall i el Rev. A. Marshall (1.ª femenina) (1).
- 10-IX-1849: Mme. Ernestine Tavarnie amb altres (2.ª femenina).
- 18-VIII-1850: Príncep Miquel Labonow de Boslow, ajudant de camp de l'emperador de Rússia, i Bernard de Roches (sisena ascensió).

Res de particular per a nosaltres no trobarem fins l'agost del 1855, en què veiem uns noms evidentment espanyols, però que no porten cap llegenda ni aclaració que corrobori llur nacionalitat. Per contra, els patronímics estan escrits en francès. La inscripció figura així a l'arxiu:

"Jean Manuel de Harreta & François Manuel de Harreta, Guide Michot". La seva és la 19.ª ascensió registrada.

El 1 de setembre del 1858 es registren dues xifres "records", 34 persones s'apleguen a la rònegu cabana de la Renclusa i 29 pugen al cim. El 12 del mateix mes s'efectua el canvi de la botella que servia per a dipòsit de targes per una llibreta.

29 juliol 1861. "*El marqués de Castro Serna (Espagne) (2). Con su criado Manuel Martínez y los tres guías J. Estrujo, P. Canteloup, i Sestio (?)*. Tiempo delicioso."

Si els Manuel de Harreta no eren espanyols tenim ací ben especificada la primera ascensió nacional a l'Aneto. Un aristòcrata que es fa acompanyar pel seu criat, ultra els clàssics tres guies de Luchon.

L'agost del mateix any, entre els components d'una caravana internacional figura un altre títol castellà, el *conde de Gracia*.

El 15 de juliol del 1864 Russell puja per Cregüenya tot sol, "car el jove espanyol que portava els queviures, degut a la fatiga, s'ha quedat pel camí. Vaig a trobar-lo al llac coronat, on ell m'ha fet jurar de baixar".

El primer basc apareix uns anys després:

12 agost 1869. "*Fernando L. de Ibarra (Bilbao), Guides: J. Haurillon et P. Canteloup. Je les recommande a tous les voyageurs. Salimos de la Renclusa a las tres menos cuarto y llegamos a la cima a las ocho y media, después de admirar en el camino un magnífico oso. Mucho calor*." La mateixa nota fou redactada en francès i en anglès.

I a continuació el primer hispano-americà:

8 agosto 1870. "*Luis Fernández y Pasalegua (Mèxic), acompanyat de Louis Rosard, "son valet de chambre"* i els indispensables guies.

(1) La nostra primera ascensió femenina és desconeguda a hores d'ara. La primera de què tenim notícies és la de l'esposa de l'antic consoci Jaume Baladia, els quals efectuaren plegats l'ascensió el 7 d'agost del 1902.

(2) Russell, en comptes d'Espanya transcriu el mot "Ama niel", que no sabem quin significat pot tenir.

28 juliol 1871. Un altre nom basc, amb semblança i ortografia castellana: *Gaspar de Errazu*, amb un francès i cinc guies. Falta tota cap altra indicació, però retrobarem el mateix nom en aquest inventari.

1 octubre 1871. *Carlos Caro*. La seva és la darrera d'aquella temporada. En francès escrigué això: Retardats a causa del mal temps i d'una boira horrible hem sortit del Petit Portilló els guies Hau-rillon, Barrau i jo, a les 9. Hem arribat al pic a les 11. Compleixo un deure consignat ací que s'han comportat admirablement en llur rude tasca. A continuació estampà el curiós vers que copiem:

AL MONTE MALDITO

Díjole Dios: Levanta
tus ojos hacia mí.
Y con hondo rugir que al orbe espanta
sólo exclamó: quiero reinar sin Ti.
Gigante de la sierra
¿esclavo a qué ha de ser?
Será de hoy más eterna nuestra guerra,
mi ser será inmortal como tu Ser.
Y hoy sólo lobreguez y nieve densa
reina en esta mansión,
y como las montañas, es inmensa
aquí la maldición.

C. CARO

Aquest és el primer poeta en activitat per damunt dels 3.000 metres de l'Aneto i el seu cas no es repeteix gaire sovint. Ultra això endevinem en C. Caro, un home ric que es pot pagar tres guies per a ell tot sol, i un mal muntanyenc, car fa patent la seva admiració per la "rude tasca" que els tres homes han efectuat amb ell.

22 agost 1873. En una caravana de dos germans francesos i tres guies figuren altres noms bascos, "*Alexandro G. de Arriaga* i *A. de Lopetegui*". La inscripció està feta en francès.

24 agost 1872. Apareix el primer guia espanyol. Integra una colla formada per un excursionista francès i tres guies, entre ells, Celestí Passet, de Gavarnie. Es diu *Tomàs Sierco* i és de Benasc. Fan constar que tots ells visiten l'Aneto per primera vegada.

En una anotació feta el 26 d'agost del 1872 per uns francesos, trobem les següents informacions sobre la guerra d'aleshores: *Baixem per Malibierne i dormirem a Benasc. Els carlistes són, avui, a la Vall d'Aran. Es diu que es proposen de venir a l'Aneto. Serà veritat?*

El 7 agost 1874. Dins una comitiva de nou turistes i deu guies figura una altra vegada el nom de *Gaspar de Errazu*, aquest cop junt

amb *Luis de Errazu*, i en una altra del 1.er de setembre del mateix any trobem *J. García*. Aquest fa constar el seu origen, Toledo.

El 20 de setembre del 1876 s'acabà la llibreta començada el 1868. Consta de 36 pàgines, totes conservades. L'any 1877 se n'hi disposa una altra de 45 pàgines, que va durar fins el 1886. D'aquesta falten les pàgines 1.ª i 2.ª i algunes d'altres. Cal fer aquesta aclaració, car resta truncada en un parell d'anyades el registre que, sense això, fora total.

31 de juliol del 1878. "*Juan Prim, Duque de los Castillejos et Peregrina y Mu.....-Guides: J.-M. Estrujo et J. Haurillon. Mi muy querido Urzàiz: Declaro que es mi culpa si no ha venido. V. con nosotros y como quiero que este nombre conste en ésta, hago esta confesión. Montés 5 heures, temps splendide.*"

Al marge d'aquesta anotació bilingüe en el llibre de la Biblioteca del CENTRE que tenim a la vista, un lector escrigué, fa temps, aquesta aclaració: (Es el fill del general Prim.) Malgrat tot, les seves impressions dalt del cim no tenen res de sublim, llevat potser del record o del remordiment envers un amic que evidentment s'ha quedat a Luchon o qui sap, si a la Renclusa.

Fins aquí, llevat d'una excepció, hem citat excursions efectuades per gent noble o adinerada que segurament hauria de sorgir entre els espanyols que passaven l'estiu al Pirineu francès o feien cura d'aigües a Luchon. D'allí estant s'engrescaven a fer la tan anomenada ascensió al cim culminant dels Pirineus que el seu país tenia l'honor de posseir per complet. La seva ascensió deuria satisfer llur vanitat i qualificar-se com a cosa excepcional en les tertúlies i salons, però entre tots aquests viatgers ocasionals, els quals feren una passada per un lloc tan diferent al seu món acostumat, no n'hem sabut veure cap que deixés traspuar ni una mica d'admiració ni entusiasme.

Els que figuren a continuació en el present inventari són de condició molt més humil: un "porteur" i un guia.

El reputat geògraf francès Franz Schrader, el 29 d'agost del 1878 hi pujà amb un guia francès i amb *Luis Mora* de Benasc com a segon. El mateix dia uns irlandesos són guiats per *José Gistain* i reporten (1): "*Guide: José Gistain whom we found at the Cabane at the Port de Vénasque. We found him a good guide and civil. He gave us every satisfaction. He calls himself domestique chez le patron au Port de Vénasque.*" El fet de guiar tant a satisfacció uns súbdits britànics autoritza a pensar que en Gistain havia efectuat abans alguna altra ascensió i era bon coneixedor de la muntanya, tot i que no havem sabut trobar el seu nom amb anterioritat a aquesta data.

1 setembre 1879. El cubà *José Mariño*, que abans ja hi havia pujat dues altres vegades (la darrera vuit dies abans amb el seu germà

(1) Traducció: "Guia: José Gistain, el qual hem trobat a la cabana del Port de Benasc. En ell descobrirem un guia bo i educat. Ens donà completa satisfacció. Ell mateix s'anomena criat del patró del Port de Benasc".

Antonio Mariño, també de la Isla de Cuba), efectua amb els guies Haurillon i Canteloup la primera ascensió per la paret sud. En arribar al cim, impressionats pel que acaben de passar, entre altres coses escriu: "*Dieu préserve d'autres voyageurs d'essayer ce terrible passage.*"

24 juliol 1880. "*Gregorio M.ª de la Revilla (Santander) y los guías Haurillon y Charles, el primero de Luchon y el segundo de Saint Mamet. Salimos de la Rencusa a las 3 y 20 m. de la madrugada y llegamos al pico de Nethou (sic) a las 7 menos cuarto de la mañana.*" A part de les meticuloses precisions d'horari, no figura altra impressió ni detall.

El 2 de setembre del 1880, en una caravana guiada per H. Passet, hi figura el "porteur" espanyol José Buiza. Es remarcable que venien de fer el Mont Perdut, Cotiella i Posets. També, dos anys més tard, F. Mora, de Benasc, apareix com a segon de la cordada de l'excel·lent pireneista anglès F. E. L. Swan.

El 26 de juliol del 1883 apareix un altre guia de Benasc, Mariano Torrente. Un mes després hi torna acompanyant Swan, i el retrobarem encara.

Pel que es pot veure, els catalans no foren gaire matiners a encarar-se amb l'Aneto, però amb tot abans de cloure's les llistes de Mr. Gourden fins l'any 1892, s'inclouen els següents:

7 de setembre del 1882. "*Manuel Torrabadella, abogado de Barcelona (Espagne) y Rafael Torent de 16 años, también de Barcelona. Guías P. Sanson y D. Redonnet. Salidos de la Rencusa a las 3.30; llegado a la cima a las 7.45. Tiempo magnífico.*" A remarcar els pocs anys de Rafael Torent.

10 de setembre del 1883. Antonio Escofet y Nette junt amb Arthur W. Taylor. Escriuen unes llargues impressions en francès: elogi dels guies; de l'àpat suculent dalt del cim, i sobre la grandiositat del lloc: "*Quand on se trouve sur ces hauteurs, ayant sous les pieds des forêts de montagnes, des plaines a perte de vue, on se sent grand par rapport au monde d'en bas, et petit par rapport au monde infini d'en haut.*"

A. Escofet, de cognom català, demostra posseir una fina sensibilitat davant la magnificència muntanyenca, car amb tota versemblança fou ell qui escriví aquesta pàgina. D'haver estat el seu company A. W. Taylor, coneguda la resistència britànica a emprar altre idioma, la llegenda fóra escrita en anglès.

Les pàgines corresponents a les ascensions de l'any 1884, han estat arrencades. Igual sort han tingut gairebé totes les dels dos anys següents, fins l'agost de 1886. No es pot conèixer pel registre si durant aquest període el cim ha rebut nous visitants del seu vessant meridional.

Finalment, apareix el primer soci d'una Entitat excursionista catalana, i també la primera llegenda escrita en català. Diu així: "*28 agost 1886. Joan A. Tusquets Marçet de l'Associació Catalanista d'Ex-*

curacions Científiques (Barcelona) y Rafael Ferrer Gandia ab los guias Gay y J. Haurillon. Pujada: 5 horas."

J. A. Tusquets, un any després de pujar a l'Aneto, fou elegit vocal de la Directiva de l'*Associació Catalanista d'Excursions Científiques* (3 de desembre del 1887), però la seva excursió no ha estat esmentada a "L'Excursionista", la revista oficial de l'Associació ni als Anuaris. Tampoc no hem sabut trobar en les publicacions de les dues Associacions cap referència de les altres dues excursions anteriors. En canvi, al volum primer de les "Memòries de l'Associació d'Excursions Catalana" es publicà la completa narració de la primera excursió hivernenca al cim d'Aneto, feta per Maurice Gourdon, el 23 de desembre del 1879.

20 de setembre de 1887. Guiant un geòleg suís, figura *F. Cabellud*, de Benasc, que hem de considerar com el propietari de la barraca dita "cal Cabellut" del Port de Benasc.

L'any després en fer la seva primera ascensió el Comte de Saint-Saud, fa constar que és soci del *C. A. F. et de la As. Cat. d'Ex.* (es refereix a l'Associació d'Excursions Catalana, de la qual era soci delegat). En parlar del cim, posa al costat de la grafia francesa Néthou, la nostra i correcta d'Aneto, detall que els francesos semblen haver oblidat en tot temps.

Finalment som davant d'una caravana completament homogènia i fins i tot popular. Es tracta d'una colla genuïnament aragonesa. Diu la inscripció:

"7 agost 1888. Hemos salido de Lloçàs (Malibierne) a las 4 de la mañana y hemos llegado a este pico de Aneto a las 8; habiendo salido ayer por la tarde de Benasque invirtiendo por tanto desde Benasque a este punto 8 horas."

"José M.ª Albar Anglada, José Benós Albar, Vicente Turmo. Manuel Sahún. Guía: Mariano Torrente. Todos de Benasque."

Pocs dies després uns francesos, guiats per B. Courrège, fan constar en elogi del guia que ha fet arribar fins al cim el jove *Andrés*, de 13 anys d'edat, fill de Sebastian, propietari de la cabana de la Renclusa.

14 de setembre del 1890. *Angel Machado de...* (resta del nom illegible), amb dos guies. Tant pel patronímic com per la part del cognom que s'ha conservat, hem de considerar-lo entre els excursionistes que són objecte del present treball.

Les ascensions transcrits per Mr. Maurice Gourdon acaben el 31 d'agost del 1892, i aquí finirien les nostres informacions, si en aquella data no estés ja constituït el CENTRE i no hagués quedat registrada la seva activitat polifacètica al "Butlletí". Gràcies a ell tenim esment d'una altra ascensió d'excursionistes catalans al cim d'Aneto, que fou realitzada el juliol del 1896 i que vindrà a cloure el present inventari del segle passat. No sols és això, sinó que és alhora inici de les excursions cada vegada més compactes que els socis de la nostra Entitat, i més tard els d'altres entitats similars, realitzaren vers els Pirineus de l'alt

Aragó fins arribar a la difusió i popularitat dels darrers anys. Per tot plegat considerem val la pena de fer una mica més que un simple esment, i d'extractar, encara que sigui breument, l'extensa narració original de Manuel Font i Torné, que fou publicada en diversos números del Butlletí corresponent a l'any 1899.

L'excursió es féu pel juliol del 1896, i els participants foren: J. Samsó, Josep M.ª Roca, C. Fragnals, Lluís Llagostera i M. Font i Torné; el primer, advocat, i els altres quatre metges, per la qual cosa aquesta primera caravana catalana s'ha anomenat també "la colla dels metges".

La narració és feta en estil planer, sovint xiroi, que traspua el bon humor i la joventut, i que fins i tot sembla dissentir del to greu i científic o arqueològic que aleshores dominava en aquestes mateixes pàgines.

Els excursionistes acorden, plens de fervor muntanyenc, "anar a la Maladeta, costi el que costi", però en estudiar els detalls pràctics de l'excursió modifiquen el lema "a la Maladeta, i que costi el més barato possible". En conseqüència, no hi volen anar per França, car els guies són cars i van massa mudats.

De Barcelona a Benasc, 35 hores seguides de viatge. Aquí lloguen muls a raó de 6 pessetes diàries i també contracten els guies don Mariano Torrents, d'uns 60 anys (és el mateix Torrente dels francesos) i don Manuel Sahún. Els guies guanyaran 20 pessetes cada un. També cada excursionista tindrà un home al seu servei.

La gran comitiva puja cap a Valibierna, on improvisen un campament rudimentari amb teles de sac lligades amb unes cordes. L'endemà progressen per la gelera de Corones i el coll del mateix nom. Algun dels excursionistes experimenta lleugers símptomes de mal de muntanya, casopment i són, després gana.

En arribar al pas de Mahomet, el guia don Mariano ordena a l'autor: "Quítese Vd. las botas", i com ell encara dubtés, afegeix: "Es imprescindible". Amb això i amb l'ordre de "No mire Vd. abajo", tothom es troba amb plena felicitat dalt del cim.

En el llibre del cim, omplen dues pàgines senceres, l'una escrita en català, l'altre en francès. Diu la primera: "*Lo dilluns dia 20 de Juliol de 1896 arribàrem a les 10 del matí dalt d'eix cim, capitost de tots los cims del Pireneu. Nos enfilàrem desde Benasque per la Vallhibierna, essent lo camí molt més bonich als ulls de l'excursionista que'l camí de la Renclusa. L'espectacle que desde aquí's veu nos compensa'l viatge que havem fet desde Barcelona. Foren nostres guies Mariano Torrents, Manuel Sahún, Tomás Cierco, Sebastián Sierra y Antonio García (Ramundet) vehins de Benasque, Visca Catalunya!*" i a continuació les signatures dels excursionistes. La pàgina francesa és traducció d'aquest escrit, però per "modèstia" van suprimir el crit patriòtic que el fineix.

Després de ben menjar i beure dalt del cim emprenen el retorn pel mateix camí directe a Benasc, fet, la darrera part, amb pluja. Les despeses des d'aquest poble al cim i retorn, compresos els guies i cavalleries pujaren a 41'70 pessetes per persona.

1) SANT BARTOMEU. (Taula central)

Col·lecció Fotogràfica Joan Sutrà

2) SANT BARTOMEU GUAREIX ELS MALALTS

Taules de la parroquial església de Sant Andreu de Llorona

3) SANT BARTOMEU GUARINT UNA ENDIMONIADA

Col·lecció Fotogràfica Joan Sutrà

6) LA DOLOROSA. FRAGMENT DE LA TAULA DE LA CRUCIFIXIÓ

Des del poblet aragonès els excursionistes visitaren el Port de Benasc, i després per Castanesa i Vilaller anaren a Caldes de Boí, on es dividiren: els uns vers la Vall d'Aran i els altres cap a Barcelona.

Amb aquesta visita al cim, primera que segons les nostres noves ha estat registrada en les presents pàgines, cloem aquesta catalogació dels visitants d'una o altra banda d'Espanya que durant el segle XIX passaren pel cim d'Aneto.

RESUM D'EXCURSIONISTES

Aragonesos: 12. (Alguns d'ells efectuaren diverses ascensions registrades).

Catalans: 10.

Bascos: 5.

D'altres regions d'Espanya: 9.

Ibero-americans: 3, (entre ells J. Mariño en diferents ascensions).

JOSEP M.ª GUILERA I ALBINYANA

TVMAS, PINTOR RENAIXENTISTA

(Acabament.)

TAULES DE LA PARROQUIAL ESGLESIA DE SANT ANDREU DE LLORONA. ESCENIFIQUEN PASSATGES DE LA VIDA DE SANT BARTOMEU.

Sis taules són les que es troben a la parroquial de Llorona.

Quatre d'elles fan referència a passatges de la vida de Sant Bartomeu; una altra, la central, representa el Patronímic, i, finalment, la sisena escenifica el Calvari.

1) La taula central amida 0,830 d'alt, per 0,550 d'ample.

Centra l'escena Sant Bartomeu, que reconeixem pels atributs del seu martiri i per la forma hagiogràficament coneguda amb què figura sempre aquest Sant Apòstol, o sigui, duent el diable encadenat. La figura del Sant, sobresurt d'un plafó recobert de rica draperia feta a base d'or i amb tema floral i ocells, que donen una ornamentalitat interessant i plena de les característiques pròpies de l'estil que caracteritzava les draperies renaixentistes.

El paviment, semblant al de les taules del santuari del Mont, amb carreus o rajoles alternades, llises unes i amb escuts parlants les altres;

el mateix lleó; la mateixa estrella de vuit puntes; un escut amb dues ratlles i punts alternats en cada quarter; i, finalment, l'anagrama, dins un escut que resta format a l'interior d'un losange; novament l'estrella es troba damunt l'anagrama.

La testa del Sant té tota la força d'expressió a què ja ens té acostumats aquest artista.

2) L'Apòstol guareix els malalts que inútilment pregaven davant els ídols.

Amida aquesta taula 0,700 d'alt per 0,490 d'ample. Sant Bartomeu rodejat de malalts. centra aquesta escena; dos personatges, home i dona, aquesta en actitud de pregar al Sant, ocupen, drets, la part esquerra.

Darrera d'aquests, celatge i vegetació; servint de fons al Sant, i a base de tonalitats grises, una mena de temple, amb la imatge d'un dels ídols, feta d'or amb transparències acolorides per tal de simular els relleus.

Són remarcables les expressions dels malalts que imploren la intercessió del Sant Apòstol.

3) Guariment d'una endimoniada. Taula de 0,630 d'alt per 0,480 d'ample.

Un Rei, que va acompanyat per un personatge, centra l'escena; davant seu, l'endimoniada, que tres dones presenten al Sant, el qual es troba en primer terme del costat dret. Voleiant, a la paret superior de l'escena, un monstre, escenificació de l'esperit maligne. Al paviment, novament l'estrella de vuit puntes, i en un altre cairó, algunes lletres.

4) Sant Bartomeu a presència d'Astragés, germà del rei Polemius, que ell convertí, ordena que llevin la pell de l'Apòstol.

Tant aquesta taula com la que segueix, amiden 0,630 d'alt per 0,480 d'ample.

Aquesta escena pot interpretar-se tal com ho he fet, seguint perfectament l'ordre en què llegim en la "Llegenda Aurea", la vida del Sant.

Aquesta part del seu martiri té lloc a l'interior del palau; fons arquejat, amb celatge i arbres; el rei Astragés, amb els atributs de la reialesa, va acompanyat d'un personatge, tal vegada un dels sacerdots dels ídols caiguts. Davant d'ella, recoberta la seva nuditat per drap nuat, Sant Bartomeu amb els dos butxins que el martiritzen.

Remarcable l'expressió i la tècnica amb què és executada la testa del sacerdot que es troba al costat del rei.

5) Decapitació de Sant Bartomeu. Té lloc en presència del mateix rei de l'anterior tema, que va acompanyat d'un personatge que malgrat ésser cofat diferentment, sembla ésser el sacerdot de barba blanca que allí veiem.

En primer terme, el butxí, i Sant Bartomeu, separada ja la seva testa del cos; darrera el mur que serveix de fons i que separa l'escena

per la seva meitat, una galeria arquejada, amb celatge al fons; sobresurten dues interessants testes.

6) El Calvari. Taula de 0,860 d'alt per 0,560 d'ample.

El Redemptor clavat en Creu; la seva Santa Mare i Sant Joan, són les úniques figures que ocupen l'escena; al fons, paisatge i celatge amb núvols.

Es digne d'atenció l'expressió d'aquestes tres figures, especialment la de la Dolorosa.

En les dues vegades que he anat a Llorona he cercat, autoritzat pel senyor rector, a l'Arxiu, si podia trobar alguna dada que es referís al retaule de Sant Bartomeu.

No foren infructuoses les recerques; relligat en pergami, i graciosament fet amb tinta, un sant, a sota del qual, en caràcters de lletra claríssima, llegim S. BARTOMEU. A la part superior, feta amb tinta diferent i també amb distins caràcters de lletra, es llegeix: LLIBRE DE LA OBRA.

Comencem per trobar-hi cosides les referències a les visites fetes en aquella parròquia, des de l'any 1760: 9 d'octubre, 1 de juliol del 1750, 21 de maig del 1735, 15 de desembre del 1731, 17 de juliol del 1728, 6 d'octubre del 1717, 12 d'octubre del 1691 i 18 de febrer del 1662, pels bisbes de Girona, Manuel Anton de Palmero i Rallo, Lorenzo de Taranco i Musaurieta, Quirq Molar, Pbre. i sagristà de l'església parroquial de Figueres; examinador Sinodal i visitador general del bisbe de Girona, don Balthasar de Bastero i Lledó, per aquest propi bisbe; per Pere Copons i de Copons; per Pere Pau Mallol, canonge de la santa Església de Girona i Vicari general; oficial i visitador general del bisbe de Girona Miquel Joan de Jauerner i Rubi, per Jaume Calderó, capellà major de l'església Col·legiada de Sant Feliu; Visitador General; pel bisbe Miquel Pontic, i, finalment, la més primitiva, feta pel bisbe de Girona, Fra Josep Fageda.

Dades força interessants s'hi consignen; però pel que fa referència al retaule de Sant Bartomeu, solament he trobat la següent referència:

Visita del bisbe Balthasar de Bastero i Lledó; 15 de setembre del 1731. Al final de la pàgina cinc, manuscrita, el següent mandat:

"IM. Atenent S. I. que lo Altar de Sant Bartomeu col·locat en lo Presbiteri al Costat del Altar Major, no esta enloch Proporcionat, demanera que te mol angustiat lo Presbiteri. I no serveix sino de embaras pera poderse fer les funcions Sagradas enlo Altarmajor ab lo degut desahogo, y lustre;—Perço mana S. Illma. als (pàgina següent) obrers dela dita Igl'a. que dins Lo termini de un Mes traguen lo dit Altar del Presbiteri, y lo colloquen baix de dit Presbiteri en la part esquerra o de la Epistola, a correspondencia del Altar del Roser de la altre part. lo que cumpliran tots pena de sis lliuras y en subsidi deexcomunicació major."

De la primitiva visita que es conserva en aquest llibre, falta la part superior del darrer full, manuscrit.

Segueixen a aquestes visites, en cinc pàgines ja manuscrites de 342 d'alt per 240 d'ample, tres fulls (falta el quart), que daten del 29 de juliol de l'any 1562, que donen compte de la fundació d'una confraria de Sant Bartomeu, que és aprovada a Girona en la data més amunt citada amb tota una sèrie de capitulacions i ordinacions.

N'extrec el següent: "Considerant la molta devotio tenen los parrochians de dita Yglesia y de altrás Prochias/ circunveynas al beneventurat apostol St. bartomeu sots Invoca/ tio del qual en la dita Yglesia, altar i en lo entorn dedita/ parrochia nonia altra perdevotio y honor/. del qual lo dia delasua beneventurada festa arriban en la dita/ Yglesia una innomerositat de palagrins que perserla dita Ygla/ sia en lo lloc es tant aspra y desert es cosa miracosa y de lloar/ al St. los uns ab presentalles y altres abses devotions fahent cele/ brar endit altar diversas missas considerant lo que diu lo psal/ mista Exxxeg. "bomu et Jocundum habitare fres in unum". Eque sistiint aquí una confraternitat o confraria sots dita invoca/ tio se augmentaria lo culto divino condescendint alas pregarius/ demolts devots dedit beneventurat apostol St. Bartomeu qui lo dia dela sua beneventurada festa endita Yglesia lo venen/ a visitar considerant la molta veneratió q. dit beneventurat S. y AApostol es tingut endita parroquia y altres circunveynas y devotio contra lo mal ayre y tempestat aquestas y moltras/ altres cosas atesas; Allahor y gloria de nostre Sr. Deu Jhu/ crist y de la gloriosa verge maria maresua y dedit beneventurat/ St. y apostol St. bartomeu Ynstituim y ordenam endita Yglesia/ (pàgina següent); desant Andreu de llorona vna confraternitat e confraria en lo/ modo capitulacions y ordinacions següents."

Són aquestes consignades i aprovades en les quatre pàgines que van a continuació.

Segueixen tres fulls en blanc; al quart, una nota que resa: "confreres morts lany 1616" i segueixen a aquests els de l'any 1717.

Al full següent, *Memorial dels confreres de la Confraria del gloriós Apóstol St. Bartomeu...* Segueixen 19 fulls amb els noms dels confreres, i algun dels fulls, en blanc. Continua aquest *Llibre de Sant Bartomeu* amb cinc fulls donant compte de l'electio de l'any i estats de comptes dels anys 1616-1617-1618-1619-1620-1621, faltant tal vegada aquí algun full, car passa seguidament a l'any 1625 i li segueix l'any 1629.

Dos fulls més en blanc, i la data 1640 amb el següent: del Roser, amb la fundació d'aquesta confraria, i en cinc fulls els noms del Confreres de la confraria de Nostra Senyora del Roser, de Llorona, 1640.

Altres seixanta-nou fulls, alguns en blanc, completen el llibre citat.

Relligat en pergamí, vaig trobar un llibre *Llibre de notas*, de 152 mm. d'ample per 200 mm. d'alt. La primera pàgina porta el següent: "Codern de Notas/ en que se troba lo que en substancia diuhen tots/

los actes de Pergamí que fan, y son per y en/ esta Rectoria de Llorona fet compondre/ per mi Dr. Salvador Quera Pr. y Rec/ tor de Llorona/ als 16 de/ Juny de/ 1755.” En la pàgina que porta la numeració 177, i que correspon a la 39 d'aquest manuscrit, es troba anotat al marge: “Trulls/” i més avall “Creació de un/ sens de tres mige/ ras de oli per la/ llantia de St. Bar/ thomeu”.

Correspon al document que porta el núm. 40 i diu: “En poder de Bernat de Sat Casas Jo Ramon/ de Prat nott. de Snt. Pere de la Vila/ de Besalu en dia 8 dels Idus de Maig 1323 en lo acte del tenor següent.” Segueix la còpia del document que ens dona a conèixer com era d'antiquíssima en aquesta parròquia la devoció a Sant Bartomeu i ens revela l'existència, ja en aquell temps, d'un primitiu altar d'aquest Patronímic.

Es de doldre que no hagués pogut recollir altres dades que ens poguessin donar més llum respecte a les taules del Mestre; a l'Arxiu, el llibre núm. I, és el “Llibre de Baptismes, Esposoris/ i Obits fets en las centurias de/ 1500 a 1600”. Una nota en la guarda del llibre diu: “Llibre primer despres de la/ crema de Baptismes i Obits/ de la Iglà. de Llorona y Sofregànies de Corsubell y Bassagoda, començant lo/ any 1577”.

Qui sap si en aquesta crema de documents va perdre's alguna nota o document original que tindria referència al retaule renaixentista.

RETAULE MAJOR DE SANTA CECILIA DE MOLLÓ

Aquest altar major de Molló és dedicat a la Santa Patronímica de la parròquia. Botet i Sisó, en l'obra citada, ens parla de dues estimables taules gòtiques. En la meua visita, l'octubre del 1933, no vaig saber trobar-les, puix que tant les dues portes que donen accés al rera altar, com les quatre taules que respectivament es troben damunt de cada porta, són, al meu entendre, posteriors a les 18 actuals (primitivament 19) taules del cos central de l'altar. Hem de tenir present que, segons la inscripció que el corona, aquest fou fet l'any 1727, data la qual s'avé molt bé amb la de les taules que jo crec que hi foren afe- gides.

Les taules que ens interessin, són les següents: a la part superior, el Calvari, que tot ell és repintat; i en dotze escenes, passatges relatius a la Vida de Santa Cecília i de Sant Valerià; serveixen de bancal, sis escenes, en realitat cinc, car una d'elles, per dades recollides per l'actual senyor rector, es cremà accidentalment fa pocs anys, el dia de Pasqua; actualment és substituïda per una estampa.

La descripció de les escenes, la faré seguint l'ordre següent: taules interiors: de primer amb la taula interior del costat de l'Epístola, després passaré a la taula veïna del costat de l'Evangeli; d'aquí, a la taula exterior d'aquest mateix costat i, finalitzaré amb la descripció de

la taula exterior del costat de l'Epístola, sempre amb les escenes que van de dalt a baix.

1) Noces de Santa Cecília i de Sant Valerià.

Totes aquestes escenes amiden 1,100 d'alt per 0,500 d'ample, i la part pintada ocupa solament una altura de 0,930.

La Verge Romana revela al seu Espòs el prodigi de l'Angel de Déu, que damunt d'ella vetllava, bo i pregant-li que rebi les aigües del baptisme.

2) Catequització de Valerià.

Seguint el consell de la seva esposa, Valerià troba el bisbe Urbà, mentre s'apareix un Sant Vell, tenint en mans un llibre.

3) Bateig de Valerià.

Aquest rep el baptisme de mans del bisbe; escena resolta en la forma característica del nostre pintor, que disposa les figures amb un perfecte coneixement de la composició.

4) L'Angel fa lliurament de dues corones als Sants Esposos.

Ambdós, agenollats, pregunten davant un retaule; a la part superior de l'escena, un Angel, duent una corona de flors en cada mà, fa l'acció de posar-les damunt de llurs testes.

5) Tiburci, germà de Valerià, és iniciat al Cristianisme.

Els Sants Esposos, asseguts a Taula, duent en llur testa la corona de flors que en l'escena anterior els havia donat l'Angel, reben la visita de Tiburci, "estranyat que en aquella estació de l'any hom sentís tan agradable olor de roses i lliris", segons diu Voràgine en la Llegendra de Santa Cecília.

Aquesta i el seu Espòs, expliquen a Tiburci aquest misteri, i l'inicien en les veritats del Cristianisme.

6) Tiburci rep de mans del bisbe Urbà, les aigües del baptisme.

El bisbe, revestit dels ornaments pontificals i assistint a l'escena els personatges ja coneguts en d'altres d'aquest retaule, administra el baptisme a Tiburci, el qual, acotada la testa, es troba ocupant el centre de la composició.

7) Visió que dels Angels tenen els tres Sants.

Aquesta escena no és completament acabada; la part superior, en la qual apareixen tres Angels, fa l'efecte d'haver estat repintada, o almenys podríem establir, ha estat solament esbossada pel mestre autor de l'obra.

En primer terme, els tres Sants, duent cadascú corona de flors.

8) Repartiment d'almoines.

Els Sants, sempre coronats de flors, apareixen davant de llur palau i fan l'acció de distribuir almoina a un grup de pobres que es troben ocupant tot l'espai dret de l'escena. Al fons, muralla, i, damunt, celatge.

9) Els Sants, compareixen davant el governador Almac.

Aquest seu en tron i va revestit amb els atributs de la seva autoritat;

al seu costat, dos personatges. Davant d'ells, els Sants, acompanyats per soldats.

10) Empresonament de Valerià i Tiburci.

Tota la part dreta és ocupada per la presó, dins la qual veiem els dos Sants Germans; davant la reixa, Santa Cecília, i, al fons, el guardià.

11) Decapitació de Sant Valerià i Tiburci.

No havent volgut sacrificar els ídols, la imatge dels quals veiem ací en forma semblant a la que trobem a la taula 2) de Llorona, els dos Germans reben el martiri; un d'ells, ja separada la testa del seu cos; l'altre, al costat esquerre de la composició, agenollat, acotada la testa, en el moment en què el butxí deixa caure el coltell. Dos altres personatges presencien l'escena; un d'ells sembla ésser el propi governador Almac, i l'altre, el guardià que tenien a la presó. A la part superior esquerra, un Angel.

12) Santa Cecília, dins el bany d'aigua bullent.

El mateix ídol de l'escena anterior, al qual la Santa s'és refusada sacrificar; el mateix Almac, i diversos personatges, ocupen tot el segon terme de la composició; dos personatges atien el foc, que és encès a sota un recipient, dins el qual es troba Santa Cecília, nua i pregant, bo i esguardant l'Angel, que se l'hi apareix a la part superior dreta d'aquesta escena.

Passant ara a la pradella i començant per la taula exterior del costat de l'Evangeli, en escenes que amiden 0,600 d'alt per 0,350 d'ample, trobem:

13) Un Sant Bisbe, amb els atributs de la seva jerarquia.

Es remarcable i digne de tenir en compte la gran semblança i gairebé idèntica expressió del que hem vist en la taula del santuari del Mont.

Pot establir-se un paral·lel entre aquests Sants Bisbes, i és una prova més que ens inclina a creure que siguin de mà del mestre, malgrat no ésser-ne signades, les taules d'aquest retaule de Molló.

14) Una Santa, Verge i Màrtir.

Existint a la parròquia relíquies i antiga devoció a Santa Caterina, em permet presentar com volent ésser aquesta Santa la que en la present escena trobem.

15) L'Arcàngel Sant Miquel.

Malgrat que la posició d'aquesta figura sigui distinta a la que del mateix Arcàngel centra l'escena del Judici Final de Sagaró, tota una sèrie d'analogies podem trobar-hi, que ens porten a la mateixa conclusió que establim en citar l'escena 13).

16) Aquesta és l'escena que manca, per haver estat cremada accidentalment. L'estampa que hi trobem representa Sant Josep. ¿Aquest Sant era el que es trobava pintat en la Taula? No he pogut posar-ho en clar.

17) Santa Caterina de Siena. Així sembla poder-se interpretar la representació de la Santa que veiem en aquest tema.

18) Sant Roc. Sembla beneir un Sant o Angel que fa l'acció de guarir-lo.

19) El Calvari. Com he indicat anteriorment, tot ell és repintat; el Crist centra l'escena, a un costat la Dolorosa i, a l'altre, Sant Joan.

Malgrat recordar-nos l'actitud d'aquestes figures, la que estem avesats a trobar en les obres del Mestre, em resisteixo a creure que sigui realment de la seva mà aquesta taula; ja hem vist que n'hi ha una d'inacabada; qui sap si aquesta es trobava solament començada i fon completada posteriorment?

Cal fer constar encara una altra taula 20), que es troba a la Sagristia; amida 0,730 d'alt per 0,630 d'ample; també és repintada, però en les parts que vaig observar de pintura primitiva, em semblaren ésser no solament de l'estil sinó gairebé de la pròpia mà, la qual tan habilidosament executava les escenes de la Vida de Santa Cecília.

Aquesta taula de la Sagristia representa la Coronació de la Mare de Déu.

CONCLUSIONS

Un examen comparatiu de les diferents obres estudiades, em permet treure diverses conclusions que no puc establir com a definitives, pel fet que no considero encara totalment trobades les obres que aquest admirable pintor renaixentista executà.

M'atreveixo a dir-ho, de l'una banda, per la indicació que, en una lletra datada el 30 d'octubre del 1933, rebí del meu amic, l'hispanista Sir Chandler K. Gost. En remerciar-me les dades que li proporcionava del recentment llavors descobert retaule signat de Llorona, em contestava una pregunta que li havia fet, en els termes següents: "La Asunción de TVMAS, procedente de la provincia de Gerona, la vi en la casa del restaurador Louis Rollin (un francés), en Barcelona".

La qual cosa ens porta, doncs, a l'existència d'una altra taula almenys d'aquest pintor.

D'altra banda, tinc fetes determinades gestions que m'indiquen on han anat a raure les taules de Lligordà, del "magnífic retaule del segle XIII", amb els "catorze quadres amb la vida de Sant Pere", que ens cita Montsalvatge i que constitueixen l'altar d'una casa particular. Solament em manca poder fer la comprovació.

Finalment, no dono per acabades encara les meves recerques, que faig quan les meves ocupacions m'ho permeten, recerques infructuoses algunes i amb resultat positiu, com hem pogut veure, les altres.

Elles podran permetre que pugui fer un estudi del retaule de Santa Ursula, que es troba a l'església de la Mare de Déu de les Olives, sufra-

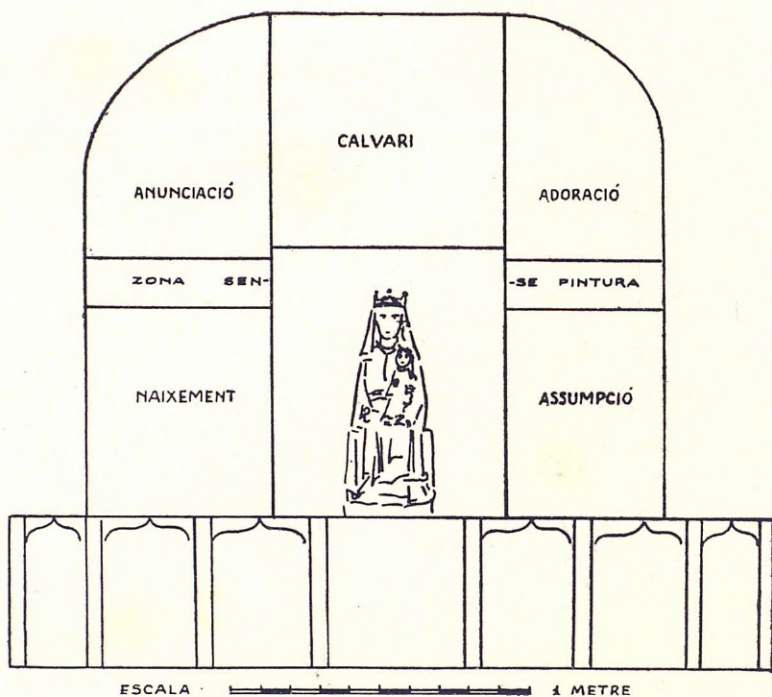
13) UN SANT BISBE. (SANT URBÀ?). Fragment de la pradel·la

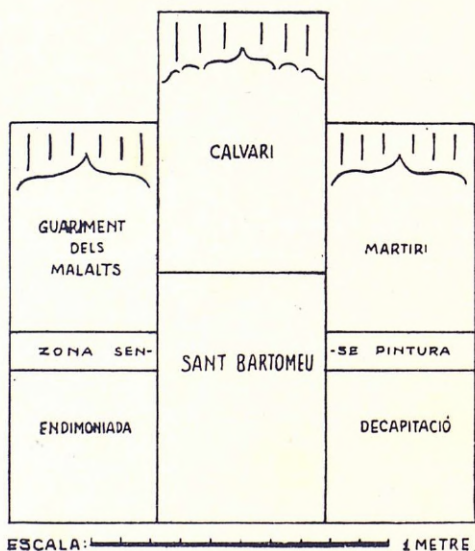
Col·lecció Fotogràfica Joan Sutrà

15) L'ARCÀNGEL SANT MIQUEL. (IDEM)

Retaule major de Santa Cecília de Malló

Reconstitució del Retaule Major del Santuari de la Mare de Déu del Mont a base de la imatge i de les taules existents

Reconstitució del Retaule de Sant Bartomeu de Llorona

gània de Sant Esteve de Guialbes, bellíssim retaule, segons sembla procedent de la catedral de Girona, que Montsalvatge, en el vol. XVI de la seva ja citada obra, troba semblant en molts aspectes amb les taules de Sagaró (I).

LA TÈCNICA.—Pintura executada damunt taula. La fusta és sempre escollida i ben preparada. Si en algunes de les taules trobem la destrucció, aquesta és pròpia de la fusta en el cas dels apòstols de Sagaró, i originada per la situació en què es troben aquelles taules. En el cas de Montagut, la destrucció que s'havia produït en tota la fusta que ornamentava les taules, passà, i atacà la taula exterior del costat de l'Epístola, i d'una manera especial la part inferior; tema del Sepeli de Sant Esteve.

L'ENDRAPAT.—Sembla existir solament en les unions de les taules. He pogut comprovar-ho amb les que vaig restaurar.

L'ENGUIXAT.—Fet amb tota cura. Es de poc gruix.

LA PINTURA.—A base d'oli, amb colors brillants, ben fetes. Els blaus són molt oxidats. Els verds resisteixen llur neteja i apareixen amb tota llur intensitat. El pintor sap combinar l'efecte dels colors, coneix les lleis que regeixen llur valor i d'aquesta forma obté efectes sorprenents de llum i de viu colorit. Per atreure especialment l'atenció, sap posar en determinades vestidures l'ataronjat.

L'OR.—De no molt alta qualitat, és emprat en molts pocs llocs.

També es serveix de l'or en pols, amb el qual perfila i retoca. Damunt els fons daurats executa destrament els efectes i transparències amb les quals simula els brocatells.

LA COMPOSICIÓ.—L'artista demostra saber resoldre-la amb gran coneixement de la distribució dels personatges i de les masses dels colors.

LA PERSPECTIVA.—Tant pel que respecta la perspectiva aèria com la cavallera, el Mestre fa gala de saber interpretar-ne les lleis.

LA REPRESENTACIÓ DE LES ESCENES.—Sempre d'acord amb els Textos que en aquells temps eren en voga, demostrant-ne una íntima comprensió i un alt sentit de la cosa que vol representar i fer-nos sentir per mitjà de la seva obra.

Sols deixa anar la seva fantasia, que és rica i habilidosa, als últims termes. En són prova, els grups de cavallers que veiem al fons de diverses de les escenes descrites i la representació que ens presenta de l'infern, a Sagaró, i dels malignes esperits que es troben en determinades escenes.

ELS PERSONATGES REPRESENTATS.—L'artista els dona pròpiament semblança de retrats. Els de l'un retaule i de l'altre, tenen moltes ana-

(1) NOTA DE L'AUTOR.—Podrien tal vegada ésser també d'aquest Mestre, les taules que constitueixen el retaule d'una església d'Andorra, que tan enrenou portà llur desaparició, i descoberta a Suïssa, de les quals la premsa estrangera s'ocupà recentment.

logies. Sap fer traslluir en llurs expressions l'estat psicològic que, al seu entendre, han de tenir els principals personatges. Cal fer esment de la preferència que té per determinades persones, i una curiosa observació cal consignar: en moltes escenes trobem, gairebé sempre en segon terme, el mateix personatge, de mirada clara, serena, i de barba ben poblada. Calvari del santuari el Mont. Apòstol *Thomas* i apòstol del de sobre el que porta gafes, en les taules de Sagaró. Personatge

L'anagrama del pintor en els detalls d'algunes de les seves obres

entre el Crist i el Centurió, en el Calvari de Montagut. Pescador dret dins de la barca, en l'escena (1) i personatge que veiem a la finestra, en l'escena de la Fi de Simó el Mágic, d'aquest mateix retaule. Personatge que retrobem en l'escena de la Cremació dels Ossos de Sant Joan, en les taules de la Col·lecció Jover, de Barcelona, i que novament veiem en l'escena de la Decapitació de Sant Bartomeu, de Llorona.

¿Hi havia tal vegada en aquells temps el costum de representar-se el propi pintor en cada una de les obres que executava? Sanpere i Miquel i altres autors han volgut veure en determinats retaules que estudiaven, l'autoretrat del pintor; no voldria deixar-me dur per la fantasia establint en aquest cas semblant conclusió; em limito, però, a consignar el fet, car almenys em permet estudiar amb quin coneixement ens presentava insistentment en moltes escenes determinats personatges, aquest nostre Mestre renaixentista.

L'ANAGRAMA.—Arribem al punt crític d'aquestes *Conclusions*.

Com pot interpretar-se?

Vegem-lo repetit al santuari del Mont. A Sagaró, en l'escena de la Resurrecció i en l'apòstol THOMAS. A Montagut, en el Calvari, i finalment a Llorona.

Consignem de bell antuvi la cura amb què pinta les lletres aquest Mestre. Té sempre especial compte amb els traços primis i gruixuts; en són mostra evident les majúscules que rotulen determinats apòstols de les taules de Sagaró.

Analitzant l'anagrama, veiem que consta d'una T, d'una A i d'una S, grafiades en forma clara. Un traç lliga la unió dels dos pals de la T amb l'extremitat inferior esquerra de la A. La qual cosa ens porta a llegir-hi la lletra V i la lletra M.

Tenim, doncs, una primera interpretació de l'anagrama a base de les lletres T. V. M. A. S. seguint llur juxtaposició.

Ara bé; si tenim en compte l'especial interès de l'artista a remarcar novament el seu anagrama, *precisament* en l'alabarda que posa com a atribut en mans de l'apòstol THOMAS, de les taules de Sagaró, sembla indicar-nos que sigui aquest el seu patronímic.

Recordem la semblança que precisament també té aquest apòstol amb el personatge que hem trobat en moltes escenes i del qual hem fet esment més amunt.

En la representació de les escenes, em permetria indicar l'íntima compenetració i l'alt sentit del que vol representar i fer-nos sentir per mitjà de la seva obra —a la qual solament arriba l'artista que la concebeix dintre el doble ideal de fe i de sinceritat, que és l'única cosa que a través del temps la farà perdurable.

A què podria obeir, doncs, la presència de l'anagrama en l'alabarda de l'apòstol Sant THOMAS?

No podríem establir, naturalment en el terreny de les hipòtesis, que fos el seu nom TVMAS?

En aquest cas, la lletra V, en funcions de U, és la que llegiríem en el traç, que lliga la unió dels dos pals de la T i la part inferior esquerra de la A, tal com ja hem assenyalat.

Però cal tenir present la M que veiem en l'alabarda que es troba al peu del Sepulcre de l'escena de la Resurrecció de Sagaró, inicial que veiem també en un dels carreus o rajoles del retaule de Sant Bartomeu, de l'església de Sant Andreu, de Llorona.

Montsalvatge, d'una part, i Mossèn Gudiol i Cunill, d'una altra, ens citen, com hem anotat, la presència d'uns gironins MATAS o MATES i MAS, els quals en la primera meitat del segle XVI pintaven.

Tant l'un com l'altre d'aquests cognoms podríem trobar en l'anagrama.

En un cairó del paviment representat a la taula del Guariment d'una endemoniada, de la Vida de Sant Bartomeu, a Llorona, podríem veure-hi com l'ordre de les consonants podria també ésser M. T. S.

A base de les lletres reunides o juxtaposades, sense perdre llur corresponent ordre, hi llegiríem el nom M. A. T. A. S., nom que no estaria en pugna amb cap dels anagrames referits, car del fet que la vocal A hagi de repetir-se dues vegades en el mot, no en resultaria cap inconvenient, mentre no és, en canvi, ni possible imaginar-se els cognoms MATS O MTAS, que podríem deduir-ne d'admetre la presència d'una sola A.

Si tenim en compte l'altre cognom MAS, veiem que podríem llegir-lo en l'anagrama; ens sobraria, però, la lletra T, i això ens portaria a una altra hipòtesi, la d'admetre la presència d'un TVMAS MAS.

Sense afirmar que les taules signades que aquí s'han estudiat, de les quals no coneixem cap document de l'època que s'hi refereixi siguin fetes precisament pel pintor gironí d'aquell temps Pere MATAS, del qual existeixen documents de l'època que hi fan referència, ignorant en el present les taules a què aquests documents alludeixen, hem de convenir que l'existència d'aquest pintor MATAS, en l'època de les taules estudiades, temptaria que ens inclinéssim a la interpretació de l'anagrama MATAS a qualsevol altra.

Potser, intensificant les recerques, podrà arribar-se a l'afirmació categòrica que en Pere MATAS, pintor gironí, el qual, segons documents de l'any 1532 va acabar de pintar l'altar major del monestir de Sant Pere de Roda, fos el mateix que pintà les taules que hem estudiat, tenint present la proximitat de data, amb les pintades per a la catedral de Girona el 1526 i les de la Col·lecció Josep Jover el 1536, en cap de les quals, però, no hem sabut trobar l'anagrama.

Com veieu, la qüestió no és tan senzilla i obra un bell camp a nous estudis i investigacions.

No havent-se despullat, doncs, fins la data present, cap document que faci referència als retaules descrits, no he volgut aventurar-me a establir definitivament el cognom de l'autor, i és per aquest motiu que sols l'he presentat amb el que, al meu entendre, pot ésser, com he dit abans, el seu nom TVMAS.

Admirable pintor renaixentista català, el qual, deixant les normes gòtiques que tan alts cims assolí el nostre art pictòric de la xv centúria, segueix d'aquells mestres, veritablement com a art renaixent, llur tradició de dotar, amb cert retard, però amb una concepció original i pròpia, els corrents que es manifestaven enllà de les nostres terres.

Quan es faci un estudi complet de la pintura renaixentista, no dubtem que aquest nostre Mestre ocuparà un lloc primordial, car és d'esperar que al seu vol hi treballaven deixebles, i una Escola Renaixentista Gironina caldrà preveure que s'haurà creat.

JOAN SUTRÀ I VIÑAS

Figueres, 27 de febrer del 1936.

REFRANYS GEOGRÀFICS

(Acabament)

SARREAL. — *A Sarreal, Jueus*: Hom explica de diverses maneres el qualificatiu de jueus aplicat als veïns de Sarreal.

Conten que quan Pilats fou desterrat a Tarragona en càstig d'haver signat la sentència de Crist, no trobà ningú que el volgués servir. Féu fer una crida per veure de trobar jueus, puix que aquests no sentirien la repugnància de l'altra gent i acceptarien de servir-lo, i com a tals es presentaren un estol de veïns de Sarreal.

Hom explica també que antigament, en la processó del Dijous Sant a Sarreal, es representava pels carrers passatges del drama sagrat de la Passió, com també es feia en altres poblacions, i mai no trobaven qui volgués fer el paper de Jesús ni dels Apòstols, i, en canvi, hi havia baralles per fer el de Judes i els dels altres jueus. Diuen que per tal de representar el seu paper amb més caràcter anaven tot el camí renegant i flastomant.

També diuen que el gran escultor Bonifàs de Valls rebé l'encàrrec de fer un misteri per a la Processó del Dijous Sant figurant el Jesús Natzaré. L'escultor no trobava models per a inspirar-se i fer les testes dels jueus. Amb això es presentaren a casa seva a vendre carbó dos veïns de Sarreal de cara ferrenya i poc amable, que el gran artista trobà excel·lents per a servir-li de models. Per fer-los aguditzar més la fesomia els regatejà el carbó fent-los creure que els volia estafar, i els carboners renegaren i maleïren. En sortir al carrer el misteri tot Valls reconegué en la testa dels dos jueus les cares dels carboners de Sarreal.

SENTMENAT. — *Als lladres de Sentmenat, Sant Menna, no els ajuden que van robar les campanes del cim del Puig de la Creu*: Els fadrins de Sentmenat i els de Castellar del Vallès van avenir-se per anar a robar les campanes de l'ermita del Puig de la Creu. Els de Sentmenat per obtenir llur propòsit mataren l'ermità, i els de Castellar mataren el gos i se n'emportaren la campana. En càstig hom obligà als de Sentmenat a posar a l'escut la mà esquerra, que és la mà del crim o de la traïdoria, i als de Castellar a tenir per distintiu la campana robada i el gos de l'ermità que mataren.

SOLERÀS. — *Al Soleràs, Figueters*: Als veïns del Soleràs els agraden les figues amb excés. A això es deu que el terme d'aquesta població sigui petitíssim en relació a la seva importància.

Fou el cas que en certa ocasió que es reuniren els delegats de tots els pobles veïns per partir-se els terrenys i fixar les delimitacions dels pobles, en passar vora d'una figuera, els de Soleràs no es pogueren

contenir: deixaren els companys amb l'encàrrec que fessin la partició com millor els semblés, mentre ells es quedaven a fer-se un tip de figures. Els altres aprofitaren l'ocasió per deixar el poble de Soleràs gairebé sense terme.

SOLSONA. — *A Solsona, Mata-rucs*: Se'n conta la mateixa faccèia que dels penja-ases de Vilassar.

Els solsonencs es senten molestats per la contalla, i solen contestar enfadats a qui la conta: —Encara tenim les mans brutes de sang de quan vam penjar el ruc del teu pare.

SORT. — *A Sort, Xatos*: En vigílies de la Festa Major es donaren compte que la imatge del Sant Crist era molt vella i decidiren fer-ne una de nova. Se n'adonaren tan tard que no tingueren prou temps de tallar-ne una de perfecta. L'imatger els la féu de pega i tan ben pintada que no es conceixia que fos falsa. Posada a l'altar, el dia de la festa, amb l'escalfor de la gran lluminària, la pega es va fondre i restà al peu de la creu una pila informe d'una cosa malolent. En càstig a tal heretgia, quedaren xatos de tant apretar-se el nas, i encara tots parlem amb un to nassal, com si seguissin tapant-se'l.

TARABAUS. — *A Tarabaus, escarabats*: Els veïns de Tarabaus, cada any van en processó al veí poble de Lledó per adorar la relíquia de Sant Llambert, que es conserva en aquesta església. Pel camí resen el rosari, i la remor del rés és interpretada pels lledonencs com la fressa feta pels escarabats.

TARRAGONA. — *A Tarragona, manxen*: Sol dir-se humorísticament en parlar de Tarragona. Hi ha les variants:

*A Tarragona manxen,
i a Reus, enganxen,*

*A Tarragona manxen
sota de l'orgue.*

La segona versió, fa al·lusió al qualificatiu de *ganxet*, aplicat als de Reus. No sabem per quina causa els de Reus donen a aquest refrany un sentit molt maliciós, difícil d'explicar.

La part baixa del Camp de Tarragona és molt perjudicada pel vent que bufa de l'indret de Tarragona. Manxar equival a bufar. per la qual circumstància el veritable sentit del proverbi és una dolença deguda al vent esmentat. Creiem que l'aspecte original del refrany és només la seva primera part, tal com avui encara és usat; però, la càustica popular hi ha afegit una segona part, i hi ha creat una tradició.

L'arquebisbe de Tarragona féu construir per a la catedral un magnífic orgue, però el seu constructor, que era més artista que músic, no es recordà que l'instrument no podia sonar sense que es produís el vent necessari per a bufar la magna trompeteria, cosa que s'ha de fer en tots els orgues de manxa. Quan l'obra estava ja molt avançada i difícil de desfer, es donà compte que no havia deixat el lloc per a la

manxa, i hagué de situar aquesta sota l'orgue i en lloc molt visible des del temple, i en les grans solemnitats feia molt contrast veure dos homes que afanyosament i sovint plens de suor no paraven en tota la festa manxa que manxa.

L'orgue de Tarragona fou famós i a part de la tradició que hem explicat donà lloc a la formació de l'anagrama popular, ben conegut, presentat com un enigma anomenat de les vuit pes: *P. P. P. P. P. P. P. P.* El 9 de setembre del 1563 els dos pintors barcelonins de gran fama en Pere Pau i en Pere Serafí, signaren un contracte amb el capítol catedral tarragoní en el que es comprometien a pintar les portes de l'orgue de la Seu al preu de cinc sous el pam quadrat obligant-se a representar, estant obertes, en una de les portes, el Naixement i en l'altra la Resurrecció, i estant tancades l'Anunciació. A més havien de figurar i representar en els espais lliures que deixés la composició una representació de les Virtuts. El càlcul del preu estipulat fou fet per en Pere Pau, el qual va errar-lo fins al punt que l'empresa constituí una ruïna de la qual derivà la desfeta de la companyia dels dos pintors. En Pere Pau seguí pintant pel capítol tarragoní, car es troben altres contractes de feina de dates més properes, i en Pere Serafí tornà a Barcelona on a més de la pintura conreà la poesia, i dos anys més tard de la data indicada publicà els dos volums de poesia en parla vulgar que li han valgut el reputat nom de què gaudeix com a poeta. I en befa pel seu consoci i fent gala del seu enginy poètic popularitzà l'anagrama de les vuit pes, el significat del qual és: *Pere Pau Pintor Pinta Portes Per Poc Preu*.

TARRAGONA. — *Quan toca la Copona, no toca per cap fill de Tarragona*: Dita tarragonina que enclou un sentit de dolença per la manca d'elements tarragonins en la regència i jerarquia arquebisbal. La Copona és la campana major de la Seu de Tarragona, la qual només toca i deixa sentir la seva veu quan mor un canonge, i com que mai cap dels canonges de la seu arquebisbal no són tarragonins, car aquella seu és invadida per elements forasters, heus ací que mai no toqui la Copona per cap fill de Tarragona.

TARRAGONA. — *Que en fa de sol a Tarrogonia!!*: Usat per a indicar que hom ha vist o comprès l'engany que se li prepara, o que es troba preparat per a refusar el parany o estratagema amb què se'l vol fer caure.

Havia estat molt corrent de fer creure a la gent senzilla, i n'hi havia molts que ho tenien com a cosa certa, que la ciutat de Tarragona estava afavorida per una gràcia especial del sol, el qual brillava allí millor que en cap altre lloc del món i que tenia una gràcia i virtuts remeieres que àdhuc guaria els mals més dolents amb sols posar-se sota els seus raigs amorosos. La incredulitat en aquest especial do del sol tarragoní va donar lloc a la formació del present refrany.

TARRAGONA. — *A Tarragona, que hi fa bon sol*: Usat quan hom es vol treure algú del davant que ens és impertinent i que desitgem allunyar-lo. Té origen en la mateixa creença que dona lloc a l'anterior. Antigament, quan els metges no sabien com desfer-se d'un malalt l'enviaven a Tarragona, i li prometien que allí es guariria només prenent el sol. Sembla que, durant un temps, i segurament portats per la mateixa creença, l'hospital militar de Tarragona recollia la tropa malalta d'un gran nombre de ciutats.

Hi ha una variant d'aquest refrany, que amb igual sentit diu: *a prendre el sol, a Tarragona*.

TARRAGONA. — *Tarragona, la bribona; Constantí, el bon fadrí; Vilaseca, l'han cremada, i els de Reus volen fugir*: Al·ludeix a l'actitud d'aquestes poblacions en la Guerra dels Segadors. Tarragona no es portà prou bé; mentre que la fadrinalla de Constantí es defensà ardidament, Vilaseca la van cremar, i els de Reus tractaren de fugir.

TAVERTET. — *A Taverdet de la m... en fan pare*: S'aplica també a molts d'altres pobles acabats en *et*. Aquest refrany, que a primer cop d'ull pot semblar una grolleria, té la seva base, car els excrements havien estat usats com a aglutinant per a la construcció. Hom avui encara cobreix les barraques de pastor amb xerri ovi, al qual hom atribueix gran valor calorífera, i la gent de muntanya rebutjaria viure en una barraca que no fos coberta de xerri per considerar-la impossible d'habitar en temps hivernal. Per molts indrets del Pirineu untaven la part interior de les parets foranes i, més encara, els embans fets de canya amb boïna de bestiar boví, perquè creien que donava escalfor a la casa, i també el creien incombustible i, per tant, allunyador del foc en cas d'incendi. La gent vella diu encara, irònicament, que el morter i els altres aglutinants usats per a la construcció són moderns, i que fins fa poc temps no eren coneguts i no s'usava altre morter que la femta.

TERRADES. — *A Terrades tots són lladres, i a Lleó fins el rector*: No coneixem el perquè del qualificatiu aplicat a Terrades i és ben possible que hi influeixi la rima. Quant a Lleó, és possible que estigui basat en uns drets els quals eren de profit i benifet exclusiu del rector, mentre que ordinàriament en altres poblacions eren concedits a l'obra del temple. Naturalment, com que el rector es quedava tributs i concessions que semblaven pròpies del temple, als ulls del poble ignorant del motiu es presentava el rector com un lladre.

TERRADES. — *Terrades terra de lladres, els gossos solts i les pedres lligades*: Es un de tants refranys que retreu als veïns de Terrades la condició que els altres pobles els atribueixen i que no li creiem altra justificació que la de rimar amb el terme lladres.

Referint-nos concretament al refrany que estudiem, contenen que un dia d'hivern de forta gelada un viatger passava per Terrades, i se li

presentaren un estol de gossos folls que, bordant-lo, se li van abraonar. El bon home, sense saber com defensar-se, tractà de collir una pedra de terra, i es trobà que la gelada l'hi havia enganxada tan fortament que no la pogué agafar. I a la seva vista es presentaren lligades les pedres i els gossos solts, o sigui al revés de com ha d'ésser.

Aquest dictat no és exclusiu de Terrades; el coneixem aplicat a altres pobles amb el mateix origen.

TORÀ. — *A Torà, a l'espitllera o al fossar*: Recorda la defensa feta per aquesta població en la Guerra de Successió. El veïnat es defensava valentment darrera d'espitlleres fetes en moltes cases, i el que no volia espitllerar-se i sortia al carrer era mort implacablement per l'enemic. No hi havia, doncs, més que dos camins a seguir, o defensar-se a les espitlleres o morir.

TORELLÓ. — *No'n som, Senyor, de Torelló*: Usat quan hom dissimula les pròpies intencions i el seu sentir per evitar un dany o perquè els moments no són propensos a una lliure expansió d'idees i afectes.

Els veïns de Torelló eren molt incrèduls i renegats. Nostre Senyor els envià un missatge encarregant-los que es corregissin i esmenessin; però els torellenencs, lluny de creure'l, en van fer befa. Pocs dies després, els més malparlats i que pitjor van rebre les paraules divines, anaven de camí. Tot d'una es desencadenà una terrible pedregada que els llatzerà greument. De seguida endevinaren que era un càstig del cel. Tot fent via no paraven de dir:

*No'n som, Senyor,
de Torelló.*

Corregueren a cercar soplúig en una barraca. Quan foren dintre i es veieren ja a cobert de les grosses pedres, el més vell sortí i alçant el puny enlaire exclamà:

*Sí que en som, Senyor,
de Torelló.*

Al moment caigué un llamp que arborà la barraca i la convertí en cendres junt amb els torellonencs que hi havia dintre.

TORREFETA. — *Val més Torrefeta que Castellserà*: Per a significar que és preferible una cosa petita, però segura, que una altra de millor, però incerta; això es, que és preferible una senzilla torre feta que tot un castell, si encara ha de construir-se. No cal dir que el refrany juga amb el sentit recte dels mots que formen el nom d'aquestes dues poblacions lleidatanes, considerats sota llur sentit lingüístic i no com a terme tòpic.

TORROELLA. — *A Torroella, Lladreburros*: Els veïns de Torroella estaven molt gelosos de la llenya dels seus boscos. Com que per

la rodalia no n'hi havia d'altres, molts veïns dels pobles propers anaven a tallar-n'hi. Els torroellencs agafaven tothom qui podien dels que anaven a fer llenya, i si portaven ase per a carregar-la-hi, se li quedaven, i si no en dueien, els donaven una palissa.

Tous. — *A Tous tots són metges i doctors*: Hom qualifica els veïns de Tous de saberuts i pretensiosos, que volen entendre de tot i que no saben de res.

Una vegada va morir el metge, i abans de proveir el càrrec, acordaren que només donarien la plaça al metge que sabés guarir la darrera malaltia, puix que així tindrien garantia de vida eterna. En efecte, als molts candidats que es varen presentar els preguntaven si sabien guarir la darrera malaltia, i en contestar negativament, els refusaven. Durant els molts anys que van estar sense metge ells mateixos es guarien amb herbes i remeis casolans, i d'ací el títol de remeiers que hom els aplica.

URGELL. — *Els ases d'Urgell*: L'Urgell havia estat terra típica d'ases. Abans de la construcció del canal d'Urgell aquesta contrada era pobríssima; tot el transport es feia amb ases; era poc freqüent veure altra mena d'atzembles, i hom àdhuc havia dit que a l'Urgell hi havia més ases que persones. Era típic veure pels llargs i plans camins de l'Urgell grans riates d'ases magres i escanyolits carregats a desdir. Són nombrosos els refranys que ens parlen dels ases d'Urgell.

*Fer com els ases d'Urgell,
que així que veuen la càrrega ja suen.*

*Portar més llenya
que els ases d'Urgell,*

es diu als infants entremaliats als quals hom ha de pegar molt.

*Encara que es morissin tots els ases d'Urgell,
no em pervindria una albarda.*

Sec com un ase d'Urgell: pell i os.

*Dels ases d'Urgell,
el que més val és la pell.*

Hom retreu els ases d'Urgell per donar idea de multitud, de gran quantitat de gent, de munió de personal; així, és corrent dir, per exemple, *Ho van sentir tots els ases d'Urgell*; *No fer-li entendre una cosa ni tots els ases d'Urgell*; *Ja ho sabien tots els ases d'Urgell*, sempre usat en sentit ponderatiu de multitud i munió.

VACARISSES. — *A Vaquerisses, Potes-roges*: El terreny és molt argilós; així que plou un xic, s'hi fan grosses fangueres, les quals

impossibiliten sortir de casa sense embrutar-se els peus d'un fang intensament vermell.

VALLBONA DE LES MONGES. — *A Vallbona de les Monges, Tous*: En aquest cas el terme *tou* equival a crèdul, fàcil i mig beneït.

Per la riera immediata a aquella població un dia de corrent fort es veié baixar un estrany artefacte que un veí cregué que era una balena. Donà el crit d'alarma i al moment comparegué el veïnat, armat de mil variats estris per poder pescar la bèstia, la qual resultà ésser l'albarda d'un ruc. Això mateix es conta de moltes poblacions, entre elles de Madrid, els veïns de la qual cregueren veure baixar una balena pel Mançanares.

VALLFOGONA. — *Si a l'església de Vallfogona vas, quan entraràs o quan sortiràs, passaràs, per la tomba de Mossèn Falgàs*: Mossèn Falgàs fou un rector de Vallfogona de Ripoll, que construí aquella església, la qual estava del tot enrunada. Per a obtenir diners i elements es valia de tots els mitjans que li era possible. No tenia campana i anà a demanar la del castell de Milany i el senyor del castell li va cedir. Mentre anava amb la grossíssima campana carregada al coll va passar per una era on batien. Els batedors es rigueren d'ell perquè portava un pes tan excessiu al coll. El capellà se'ls apropà i els demanà una mica de caritat per a les obres. Li contestaren que li donaven tot el blat que pogués dur. Mossèn Falgàs omplí el buc de la campana, i com aquell que no porta res se la carregà al coll. En agraïment al molt que féu per a la construcció de l'església, hi està enterrat a l'entrada.

VALLS. — *A Valls, calçots*: La gent de Valls anomenen *calçot* un tipus de ceballot que mengen amb gran fruïció bullit i amanit amb allioli en ocasió de forades i fontades, talment com en altres indrets en fan semblants anomenats cargolades o favetades.

VALLS. — *A Valls tot ho fan al revés*: Conten que quan Sant Vicenç visità Valls li van ferrar el cavall al revés, de manera que quan anava a un indret semblava que en vingués, a jutjar per les petjades del cavall. Diuen que li ho feren per demostrar-li que els vallencs eren més bons ferrers que no pas el sant, el qual, segons la tradició, també n'era. El sant s'enutjà molt per la passada.

VALLS. — *Els homes de Valls*: En ocasió d'haver-se produït unes grans diferències entre Valls, Reus i Tarragona, anaren a veure el rei una comissió de cada una de les tres ciutats i totes per separat; però les tres es trobaren al palau esperant la reial audiència. Les tres comissions manifestaren que desitjaven parlar amb el rei, i quan el qui els va rebre els preguntà qui eren a fi d'anunciar al rei la seva visita, els comissionats contestaren: —Digueu-li que hi ha uns senyors de Reus. —Digueu-li que hi ha una gent de Tarragona. —Digueu-li que hi ha

uns homes de Valls. En saber el rei que desitjaven parlar-li uns senyors, una gent i uns homes, contestà al servent: —Feu entrar els homes de Valls, puix a mi m'agrada sempre parlar amb homes.

VIC. — *A Vic, Saboralls*: Se'n conta exactament el mateix que hem explicat de Prades i als seus veïns se'ls qualifica també de *saboralls*.

VILAFRANCA. — *Convidar de Vilafranca*: Convidar amb ganes que el convidat no sigui acceptat. Segons veu popular, els vilafranquins quan els visitava algun foraster procuraven indagar si havia menjat o no, i si ho havia fet el convidaven amb gran insistència, puix que sabien que no acceptaria.

Un cavaller que feia a cavall el seu viatge, en passar per Vilafranca anà a visitar un amic. Aquest el pregà amb gran insistència que descavalqués i mengés un bocí, però el vianant refusà; però, davant tanta insistència es decidí a baixar. En veure aquell gest el vilafranquí, l'esquivà dient-li: —Així m'agraden els cavallers: heu dit que no, doncs, sia no.

VILAGRASSA. — *A Vilagrassa, a cops de c... van fer una bassa*: El campanar pujava tort, pel qual motiu es proposaren dreçar-lo i a aquest objecte feren una corda que lligaren al cim, i, des de terra, tot el poble estirà. La corda es va trencar i tot el poble caigué d'esquena; i fou tan forta la sotragada, que encara avui s'hi conserva el sot, convertit en bassa d'aigua.

VILALBA. — *A Vilalba, Catxaps*: Per la Catalunya nova un *catxap* és un conill petit. Un dia, fent una processó de pregàries, en què hom reclamava el benifet de la pluja, en passar per un camp travessà la processó esmentada un catxap, i el que portava la creu l'envestí a cops de creu fins que la trencà.

VILASECA. — *A Vila-seca, Mata-sants*: Es tradició que el protomàrtir Sant Esteve, era fill de Vilaseca. Fou el primer home que es va convertir al cristianisme en vida encara de Jesús. Els seus compatricis el prengueren per boig i a cops de pedra el varen matar. A l'església parroquial de Vilaseca es guarda encara una de les pedres usades per a la lapidació del Sant.

VILASSAR. — *A Vilassar, Penja-ases*: Es conta que dalt del campanar va sortir-hi un lletsó i que, no sabent com treure'l penjaren un ase pel coll i el pujaren campanar amunt perquè en arribar a dalt se'l mengés. No cal dir que escanyaren la pobra bèstia, que treia un pam de llengua, cosa que els vilassarencs interpretaren que eren les ganes de llepar el lletsó.

Aquesta tradició és molt popular i s'aplica a nombroses poblacions. Catalunya mateix es diu de Solsona i de Castellsans; al peu del

campanar d'aquesta darrera població hi ha hagut fins fa pocs anys un gran sot que hom deia que l'havia fet l'ase en caure. Els barcelonins contem el cas com un mataronada i també ho situem a Barcelona, afegint que el lletsó nasqué al cim d'un dels campanars de Santa Maria de la Mar i que en passar pel davant un ase molt enamoradís, d'un tragner barceloní conegut per en Mora, se n'enamorà, facècia que hom explica com origen del refrany comparatiu:

Semblar l'ase d'en Mora,
que de tot el que veu s'enamora.

A València donen el cas com si hagués passat a Catarroja, de l'horta valenciana, i a Xàvia del Marquesat de Dènia, i els mallorquins situen la passada a Andratx.

VILAVERD. — *A Vilaverd, toquen l'arpa*: Segons veu popular, els vilavertins són amics d'agradar-se del que no és seu. *Tocar l'arpa*, en termes familiars, equival a fer moure els dits com sol fer-se en tocar aquest instrument, gest que és emprat per a significar així mateix el rapte.

Conta la tradició que en morir el rei bíblic David, féu cap al cel amb la seva arpa, però Sant Pere li digué que no era admesa al cel l'entrada de cap mena d'instrument, i que si insistia en no desfer-se de l'arpa no podria entrar. El profeta no dubtà gens, i per a poder entrar al cel engegà l'arpa cap a la terra. Aquella anà a caure a Vilaverd, on encara la toquen.

Per refusar el dicteri, els de Vilaverd contesten a qui els tira en cara el refrany, que l'arpa en caure es va partir en dos bocins, i que l'un anà a parar a Vilaverd i l'altre al poble de qui els retreu el refrany.

Hom creu que el veritable origen del refrany és una mà en actitud d'arpejar que hi havia gravada a la pica de l'aigua beneita.

XERTA. — *Gent de Xerta, alerta*: Conten que en una reunió on hi havia un gran nombre de xertolins, s'apagà sobtadament el llum i tots feren de les seves.

En tornar a casa, ningú no portava la seva bossa de diners, puix que cada u havia robat la de l'altre.

JOAN AMADES

CRÒNICA

CENTRE

PRÉSTEC DE FOTOGRAVATS. — El CENTRE de molt de temps que té organitzat el servei de préstec de fotograts. En l'actualitat el fons de què disposa sobrepassa la xifra dels 6.000, tots ells degudament classificats. Amb el fi de regularitzar l'esmentat servei, s'ha modificat el reglament del préstec, el qual ha quedat redactat en la següent forma:

Els fotograts publicats pel CENTRE podran ésser deixats als qui ho sollicitin, i es subjectin a les següents condicions:

1.ª Dipòsit de 20 cèntims per centímetre quadrat en el moment d'ésser retirats del CENTRE, o de 15 cèntims si són plomes; la qual quantitat serà reintegrada a llur retorn, si és efectuat dins els tres mesos següents, sense perjudici de les pròrrogues que, oportunament sollicitades, puguin atorgar-se.

2.ª Pagament, a la bestreta, de les despeses d'embalatge, tramesa i retorn, que resultin necessàries o convenients fer.

3.ª Deixar el 10 % de l'import del dipòsit a profit de l'Arxiu, en efectuar-se el reintegrament. Els socis del CENTRE i pel que siguin publicacions de caràcter particular solament deixaran el 7'50 % del dipòsit.

4.ª Fer constar la procedència a cada reproducció de gravat i lliurament d'un exemplar de la publicació en què s'hagi utilitzat un o més gravats del CENTRE.

LA IV ASSEMBLEA GENERAL DE DELEGATS DE LA UNIÓN INTERNACIONAL D'ASOCIACIONES D'ALPINISME.— Hem rebut les actes de l'Assemblea

anual de la U. I. A. A., tinguda enguany a París, a primers de juliol, a presència de delegacions de la major part de les Associacions membres de la Unió. El CENTRE conferí la seva delegació al senyor comte de Saint-Saud, el qual, però, a darrera hora no pogué assistir a la reunió.

Les qüestions principals tractades a París foren les següents:

Protecció de la Natura alpestre, amb el prec de trametre a l'oficina central de Ginebra els textos de llei que als països respectius es promulguin amb l'objecte de protegir la Naturalesa.

Fites i senyals de camins a muntanya. Continuació de les tasques anteriors; els Clubs i Associacions alpines seguiren aportant llurs particulars sistemes i observacions en aquesta obra important a totes les entitats que laboren per la divulgació muntanyenca.

Tràfic turístic fronterer, en el sentit que desapareguin els inconvenients que les fronteres posen en les excursions a través d'un mateix massís.

Comissió internacional de la neu i les allaus, per tal de prevenir en el possible els excursionistes i esquiadors dels seus perills, basant-se en l'experiència adquirida fins la data.

Senyals d'auxili. Fou presentat un projecte de cartell S. O. S. per a la seva divulgació arreu, amb instruccions ben senzilles per a fer les demandes d'ajut per mitjà de senyals òptics, acústics o lluminosos, sigui de dia o de nit.

Formació, obligacions i deures dels guies. Temes importants per a

aquells països que tenen establert els cossos de guies, amb les seves reglamentacions, intervencions dels Clubs alpins, i en diversos països, legislació oficial adequada.

Cooperació de l'aviació a les accions de socors, amb els resultats dels experiments fets als Alps amb motiu d'alguns accidents de muntanya darrerament esdevinguts.

L'Assamblea acordà, entre altres extrems, celebrar la de l'any 1938 a Praga, i confiar-la al Club Alpi Txe-coslovac. Es preveu que la reunió del 1939 es celebrarà a Suècia.

També es canviaren impressions sobre la conveniència d'editar un Butlletí trimestral de la U. I. A. A. i de donar una major divulgació a les comunicacions que aquesta periòdicament reparteix. La creació i organització de Museus alpins, les exposicions, els treballs literaris i científics dels Clubs alpins, i altres temes similars seran objecte d'ulteriors estudis i resolucions tant per part del "Bureau" permanent com per part de les Assemblees generals de la U. I. A. A.

J. M.^a G.

SECCIÓ DE CINEMA

JOSEP FONTANET I MANÉN. — En el moment d'entrar en premsa aquest BUTLLETÍ, ens sobta la nova de la ràpida mort de l'amic cineista senyor Josep Fontanet.

Es vantava, i no pas sense raó, d'ésser dels més antics aficionats al Cinema de la nostra terra, afició que mai no abandonà, reeixint especialment en els films de caràcter documental (reportatges de fets històrics, recull dels nostres paisatges, folklore, etc.).

Els qui, junt amb ell, fundàrem en la Secció de Fotografia, aquella "Sub-secció de Cineistes", primera pedra del que havia d'esdevenir la florent Secció de Cinema, li retem l'homenatge, ben merescut per cert, de reconèixer-lo com a iniciador de la idea d'aplegar-nos els cineistes que fins aleshores romaniem dispersos, i de considerar-lo, per tant, creador de la vida de relació social del Cinema Amateur del nostre CENTRE, vida social que després s'ha estès en constant desenvolupament amb tots els Clubs d'arreu del món.

Descansi en pau l'entusiasta cineista.

D. DE C.

BIBLIOGRAFIA

FONTSERÉ, EDUARD. — *L'anomalia tèrmica de la Plana de Vic*.— Servei Meteorològic de Catalunya.— Memòries.—Vol. I, núm. 1, 40 pàgines, 15 figs. — Barcelona, 1937.

El doctor Eduard Fontseré, creador i ordenador infatigable del Servei Meteorològic de Catalunya, acaba de publicar un estudi concís i cenyit, en l'exposició, però dens i rublert de dades, sobre les anomalies tèrmiques observades a la Plana de Vic, tot fent de passada diver-

ses anotacions sobre altres fenòmens meteorològics relacionats amb les oscil·lacions termomètriques. Però aquest estudi, més que un treball estrictament monogràfic de caràcter comarcal, bé a ésser, tot i la modestia del títol, una aportació a la coneixença del clima d'una part de Catalunya. És el resultat d'una sèrie d'anys de treball silenciós i ignorat, que tarda a aflorar a la superfície, però que quan germina demostra la maduresa assolida durant el llarg període d'incubació. Es la renúncia conscient a l'èxit fàcil i

enlluernador; però en un país com el nostre, on l'investigador es veu obligat sovint a bastir, i si més no a revisar de cap i de nou, cada una de les bases de recolzament de les seves tesis. El doctor Fontserè ja ens té acostumats a aquesta manera de treballar; la monografia que comentem suara, ens recorda en aquest aspecte, el seu discurs de l'Ateneu Barcelonès sobre el clima de Catalunya.

La inversió de la temperatura és, tant a l'estiu com a l'hivern, el règim propi de la Plana de Vic, veritable *vallis clusa*, tancada pel Montseny, el Cabrerès, el Puigsacalm i la Serra Lluçanesa. Però el rescalament estiuenc de la conca vigatana no té, tant en l'aspecte purament climàtic com en l'humà, ni la transcendència ni la importància de les glaçades hivernenques. A l'hivern, en els dies de calma es produeix a la Plana un embassament atmosfèric caracteritzat per boires baixes; aleshores les diferents temperatures entre el fons de la clotada i els seus borns oscil·la al voltant de 5 a 6°, i en el cas màxim registrat durant cinc anys la diferència assoleix res menys que 15° (25° sota zero al fons de la Plana). A aquest fet es deu l'espectacle tan característic de les matinades hivernenques de la Plana, amb el seu vaporós llençol blanc sobre el fons de la clotada humida, mentre els costers resten ben asolellats. Aquest fet, també, explica la cruïsa del clima de Vic i l'estacionament del poblament i de certs conreus (l'ametller, per exemple), als vessants, molt més càlids que el fons de la Plana. Contribueix a l'embassament de l'aire l'aixecament del coll d'Aiguës Partides a Balanyà, divisòria d'aiguës de les conques del Congost i del Ter, el qual dificulta la comunicació atmosfèrica amb el Vallès. És un aspecte nou de la funció de divisòria fisiogràfica d'aquest coll, pretés camí de l'antic Ter, la qual hem trobat també nosaltres en estudiar les característiques del relleu.

Entre la monotonia de les llistes de dades i la fredor de les corbes geomètriques que il·lustren l'excel·lent estudi del doctor Fontserè hom hi sent bategar, a voltes tan sols a través de simples anotacions marginals, una espiritualitat que se us emporta, tot just obert el fascicle, molt més aviat que l'estudi pulcre, seriós i metòdic. Aquest entusiasme que traspua i que humanitza l'eixorquia de les estadístiques és el que ha fet possible la remarcable continuïtat d'observacions registrades a Sant Julià de Vilatorrada, l'estesa de la xarxa d'estacions a bon nombre de masies de la comarca, la col·laboració desinteressada dels observadors i, àdhuc, més d'un cop, l'abnegació exemplar, no hi cap altre qualificatiu, com en el cas del P. Cazador, el qual durant dos anys, féu a peu, enmig de les inclemències d'un clima dur, la visita diària a l'estació meteorològica instal·lada en un dels cims que voregen la Plana.

L. SOLÉ I SABARÍS

BIBLIOTECA

VOLUMS INGRESSATS DARRERAMENT

PER COMPRA

AMADES, JOAN.—*Art Popular. Les rajoles dels oficis*. — Barcelona (La Neotípiia), 1937. — 59. pàgs.

PER DONATIU

Guía del viajero español y americano en Londres, por D. Guillem A. Cuevas.—2ª edic.—Londres, Whitehead y Morris, 1862.—134 pàgines (del senyor Lluís Estasen).

REPARAZ, GONÇAL DE.—*Catalunya a les Mars*.—Barcelona. Edit. Mentor.—252 pàgs., 1930 (del senyor Nonell).

PER CANVI

Boletín del Observatorio del Ebro. Resumen de las observaciones solares, electrometeorológicas y geofísicas efectuadas durante el año 1935. — Tortosa, Algeró i Baiges, 1936.

TAULES

(Els números indiquen les pàgines)

TAULA GENERAL

GENERALITATS

ALÓS-MONER, R. D'.— <i>A. Rubió i Lluch i l'Excursionisme</i> ...	150
AMADES, JOAN.— <i>Refranys geogràfics</i> ... 117, 141, 187, 238, 259,	289
Antoni Rubió i Lluch, primer President del Centre ...	149
BAIXAS, A.— <i>Pels Andes, entre volcans i geleres</i> ...	125
BLASI I VALLESPINOSA, FRANCESC.— <i>Aspectes de Moscou l'any 1930</i> ...	137
— <i>Records d'un viatge a Turquia</i> ...	13
CARRERAS I CANDI, FRANCESC.— <i>L'estela ibèrica de Badalona</i> ...	69, 92
— <i>Notes autobiogràfiques</i> ...	186
CASADES I GRAMATXES, PELEGRÍ.— <i>Francesc Carreras i Candi</i> ...	36
CAULA, FRANCESC.— <i>Els jutges d'Arborea</i> ...	213
— <i>Pere de Cervera</i> ...	226
— <i>Ricarda i Quixila</i> ...	113
— <i>Udalard i Ermessenda</i> ...	132
CIVIL, JOAN.— <i>Una estada a Davos</i> ...	101
COMITÈ CENTRAL DEL "CLUB ALPÍ SUÍS".— <i>El veritable sentit de l'Alpinisme</i> ...	68
CUBAS I OLIVER, ENRIC.— <i>Peralada en la Crònica de Muntaner</i> ...	9
DURAN I CANYAMERES, F.— <i>L'antic palau reial de Barcelona</i> ...	88
— <i>L'escultura visigòtica</i> ...	205
ESTASEN, LLUÍS.— <i>Pics de Setúria i Serra Llarga</i> ...	53
GUILERA I ALBINYANA, JOSEP M. ^a .— <i>La fundació de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques</i> ...	77
— <i>Espanyols al cim d'Aneto en el segle XIX</i> ...	269
GUDIOL, JOSEP.— <i>Pedret</i> ...	107
<i>Les dificultats de l'hora</i> ...	5
MADURELL I MARIMON, JOSEP M. ^a .— <i>Les ordinations de l'ofici de mestre de cases de Barcelona</i> ...	231
MORA I OBRADOR, EUGENI.— <i>La paret nord de l'Eiger</i> ...	46
PUIG I CADAVALCH, JOSEP.— <i>L'art romànic al Pirineu</i> ...	29
PUJOL I ALSINA, RAMON.— <i>Recons de Mallorca</i> ...	181
RUBÍO I LLUCH, ANTONI.— <i>Muntaner excursionista</i> ...	157
— <i>Una lletra del nostre primer President</i> ...	156
SOLÉ I SABARÍS, L.— <i>El relleu del Montseny i les Guàrdies</i> ...	41, 58
SUTRÀ I VIÑAS, JOAN.— <i>Tomàs, pintor renaixentista</i> ... 173, 221, 245,	277
VILA, PAU.— <i>Sant Llorenç de Morunys</i> ...	6
— <i>Els catalans a l'expedició de la Romana</i> ...	197
VILARRUBIA, JOAQUIM.— <i>La ciència i el sentir dels agricultors</i> ...	25

VILASECA, SALVADOR.— <i>La cova del Solà del Pep, de l'Hospitalet de l'Infant</i>	253
VIOLANT I SIMORRA.— <i>Els enfornaires al Pallars Sobirà</i>	15

BIBLIOGRAFIA

ANGLÈS, PREV., HIGINI.— <i>La Música a Catalunya fins el segle XIII</i>	195
BRITISH SKI YEAR BOOK, THE.— <i>The Ski Club of Great Britain and The Alpine Ski Club</i>	27
CAULA, FRANCESC.— <i>El règim senyorial a Olot</i>	100
CLUB EXCURSIONISTA DE GRÀCIA.— <i>Un número extraordinari de "Mai Enrera"</i>	267
COLLDEFORNS, FRANCESC DE.— <i>Les Parròquies Barcelonines en el segle XIX</i>	123
FONTSERÈ, EDUARD.— <i>L'anomalia tèrmica de la Plana de Vic</i>	299
PONS FARRÉ, PREV., JOAN.— <i>Beata Maria Acrimontis</i>	147
RODÉS, S. J., LLUÍS.— <i>¿Influye la Luna en el Tiempo? Estudio estadístico</i>	219
ROSSELL, JOSEP.— <i>El Rodal de Sabadell</i>	75
TRENS, MANUEL.— <i>Ferrer Bassa i les Pintures de Pedralbes</i>	50
VIOLANT I SIMORRA, R.— <i>La indústria casolana del pa al Pallars Sobirà</i>	244

BIBLIOTECA

27, 51, 75, 100, 124, 148, 196, 220, 244, 268, 300.

CRÒNICA

CENTRE

Francesc Carreras i Candi ha mort	27
El traspàs d'Antoni Rubió i Lluch	147
Arxiu documental del CENTRE	218
Col·lecció de segells municipals de Catalunya	218
Col·lecció de fulls populars del CENTRE	218
Els perills dels boscos	218
Obituari	219
Préstec de fotogravats	298
La IV Assemblea General de Delegats de la Unió Internacional d'Associacions d'Alpinisme	298

SECCIO DE CINEMA

Congrés i concurs internacional	267
Josep Fontanet i Manén	299

NOTICIARI

Ascensió al Nanda Devi	28
Defunció de Mr. Henri Brulle, un veterà alpinista	28
Excursió a la Dent Blanca, a l'hivern	28
Tot sol al Cervin, a l'hivern	28
Una ascensió d'hivern a la Dent del Caiman	52
Campionat del món d'esquis gran fons (50 kms.)	52
Andes	220
Refugi d'Espingo	220

LÀMINES

Carretera a la Molina	12-13
Sant Llorenç de Morunys: El caseriu, entre la magror dels conreus, amb els grans estenedors oberts dalt de les cases. —Paisatge dels voltants de Sant Llorenç de Morunys. La tossa de Lord amb l'ermitatge	12-13
Constantinoble: Mesquita de Santa Sofia.—Constantinoble: Interior de la Mesquita de Santa Sofia	20-21
Sarroca de Bellera: Un forn de guix. Enfornaires posant lle- nya al forn.—Sarroca de Bellera: Moment de picar el guix en una era	20-21
Sant Miquel de Cuixà (Conflent) abans de les obres de res- tauració. El campanar romànic mostra els forats de les bastides de quan fou construït	32-33
Sant Martí de Canigó abans de la restauració. Forma de cons- truïció en la qual la volta reposa sobre columnes lom- bardes	32-33
Sant Pere de Casserres (Guilleries): Nau central amb volta de canó.—Sant Joan de les Abadesses (Ripollès): Colum- nes en la decoració de l'absis	36-37
Sant Joan de les Abadesses (Ripollès): Capitells de temes orientals	36-37
Monestir de Ripoll (Ripollès): Tipus de claustre gran amb variats capitells	44-45
Monestir de Ripoll: Portal de l'església amb imatgeria ins- pirada en les miniatures bíbliques	44-45
A dalt: Lles Guilleries des de Montdó. A baix: El Pla de la Calma	48-49
La paret Nord de l'Eiger	48-49
El pic de Sanfons des de la coma de la Rabassa.—Coma de la Rabassa	56-57
A dalt: Les Guilleries prop de Sant Joan de Fàbregues.—A baix: El Montseny des dels vessants de Morou	56-57
Riera major a Viladrau.—El Pla de Fogueres (Arbúcies) ...	72-73
Arbúcies.—Hostalric	72-73
Els fundadors. Reproducció del quadre existent al Centre Ex- cursionista de Catalunya	84-85
Signatura dels fundadors estampada en un document de l'any 1878	84-85
Una vista de les excavacions de Badalona practicades en la part baixa de l'anomenat Clos de la Torre	92-93
La "tabula hospitalis" trobada a les excavacions de Badalona. L'església de Pedret i el seu paisatge.—Façana de ponent amb el portal afegit a mitjans del segle XII	108-109
Església de Pedret: El portal del segle XII.—Una vista de l'in- terior de l'església de Pedret	108-109
Església de Pedret: Arc de ferradura de la nau central del segle X.—Tester de la capella central amb la superposició de pintures dels segles X i XII	116-117
Església de Pedret: Pintures murals aparegudes en desfer una part del segle XII	116-117
Entrant a la cordillera dels Andes.—Petits cràters o fumaro- les. Al fons el Descabezado.—Volcà Peteroa	128-129
Serralada del volcà Planchon.—Al peu del Planchon. Al fons el Zorro	128-129

Camí entre el Planchon i el Peteroa.—Campament al Cajón de las Cuevas. Al fons el cerro Tiburcio	144-145
Moscou: Vista general.—Moscou: Tomba de Lenin, Muralla del Kremlin i Església de Sant Basili	144-145
Dr. Antonio Rubió i Lluch (1855-1937). Primer President del Centre	152-153
Torre de l'Homenatge del castell de Salona. Juny del 1909.—El Dr. Rubió i Lluch a les ruïnes de l'església franca de Salona	152-153
<i>Retaule del Santuari de la Mare de Déu del Mont:</i>	
La Verge Maria, la Magdalena, Nicodemus i Arimatea. Fragment de la taula que escenifica el Gòlgota	176-177
L'Anunciació. Taula A: Part superior esquerra.—L'Adoració dels Reis. Taula B: Part superior dreta	176-177
L'Assumpció de la Verge. Part inferior esquerra. Part inferior dreta	192-193
Des de la cresta del Galatzó mirant cap a Andratx.—Cim del Galatzó	192-193
1. Relleu de Quintanilla de las Viñas, amb la representació del sol i la inscripció que data el monument.—2. Idem. amb monogrames i asters.—3. Sepulcre visigòtic de Briesca.—4. Relleu de Quintanilla de las Viñas amb raïms i asters.—5. Sepulcre visigòtic d'Idaci, a la catedral d'Oviedo	208-209
1. Porta de Sant Pau del Camp: imposta de l'esquerra.—2. Idem. Dintell amb inscripció que data el monument.—3. Idem. Imposta de la dreta	208-209
<i>Retaule de la Parròquia de Santa Maria de Sagaró:</i>	
Fragment de la taula d'Adam i Eva	224-225
Vinguda de l'Esperit Sant.—Judici final.—Coronació de la Mare de Déu	224-225
L'Anunciació.—Ascensió de Jesucrist.—L'Assumpció	240-141
Naixement de Jesús.—Resurrecció de Jesús.—Adoració dels Sants Reis	240-241
<i>Retaule de Sant Pere de Montagut:</i>	
Tema 2). Sant Pere rebent les claus del cel.—Tema 7). Sant Pere ressuscitant un mort	248-249
Tema 8). Fi de Simó el Màgic.—Tema 13). Fragment de la Crucifixió	248-249
<i>Taules de la Col·lecció Josep Jover, de Barcelona:</i>	
2) La Visitació de la Verge Maria a Santa Elisabet.—4). El Naixement de Sant Joan	264-265
La Cova del Solà del Pep (Vandellòs).—Eines de pedra i <i>Trochus turbinatus</i>	264-265
<i>Taules de la parroquial església de Sant Andreu de Llorona:</i>	
1). Sant Bartomeu (Taula central).—2). Sant Bartomeu guaireix els malalts	276-277
3) Sant Bartomeu guarint una endemoniada.—6). La Dolorosa. Fragment de la taula de la Crucifixió	276-277
<i>Retaule Major de Santa Cecília de Molló:</i>	
13). Un Sant Bisbe (Sant Urbà?). Fragment de la pradella.—15). L'Arcàngel Sant Miquel (Idem)	284-285

Reconstituïó del Retaule Major del Santuari de la Mare de Déu del Mont a base de la imatge i de les taules existents.—
Reconstituïó del Retaule de Sant Bartomeu de Llorona. 284-285

ADVERTISEMENT S

La làmina de la pàg. 21 té tergiversats els epígrafs dels dos clixés.

A la pàg. 46, en l'article "La paret nord de l'Eiger" deixarem de consignar que fou traduït pel senyor Eugeni Mora i Obrador i extret de la revista "Sport" (Zurich).

A la pàg. 105, línia 10, on diu "el dimecres dia 4" ha de dir "el diumenge dia 4".

ÍNDEX ONOMÀSTIC

- Adell, N. P., 28.
Aebischer, Pau, 116.
Aguilar-Amat, J. d', 256.
Albert, Ricard, 124.
Almera, 258.
Alós-Moner, R. d', 155.
Alsina y Pou, Pablo, 148.
Alvarez, Vicenç, 208.
Ambrós i Ortiz, Marçal, 80, 83, 85.
Amades, Joan, 75, 122, 124, 194, 196, 267, 297, 300.
Anglès, Pvre., Higini, 195.
Aramon i Serra, R., 100.
Arnet, Romà, 83, 85.
Artis, Josep, 268.
Arrau, Josep, 78.
August Torras, Cèsar, 79.
Bacardi y de Janer, Baltasar de, 52.
Baines, Mr., 28.
Baixas, I., 132.
Balari i Jovany, J., 135.
Balmes, Jaume, 75.
Bassa, Ferrer, 50.
Bataller, Dr. J. R., 253.
Bellpuig, Tomàs, 75.
Bervasutti, Giusto, 28.
Bikelas, Demetri, 153.
Biot, 65.
Blasi i Vallespinosa, Francesc, 15, 140.
Boades, Bernat, 75.
Bofarull, 93.
Bofarull, Antoni de, 10, 73.
Bofarull, Pròsper de, 226.
Bobigas, Pere, 75.
Bolí, R. P. Ramon M., 196.
Bonanni, P. Filippo, 124.
Bosch i Gimpera, P., 92.
Botet i Sisó, J., 177, 221, 246, 281.
Brasó, Miquel, 268.
Bruniquer, 232.
Brutalls, M., 148.
Bulle, Henri, 28.
Cabanilles, Johannis, 52.
Cabrè i Aguiló, Joan, 73.
Canals, Antoni, 75.
Canibell i Masbemat, Eudald, 80, 83.
Capmany, Antonio de, 231.
Carbonnières, Ramond de, 270.
Carner-Ribalta, J., 75.
Caro, Carlos, 272.
Caro Sureda, Pere (Marquès de la Romana), 197 a 205.
Carreras Candi, Francesc, 27, 36 a 40, 74, 99, 124, 156, 187, 235.
Casades i Gramatxes, Pelegri, 40, 51, 148, 196.
Caula, Francesc, 100, 117, 124, 136, 217, 231.
Cejador, Juli, 92, 93.
Challey, 65.
Chia, Manuel de, 258.
Civil, Joan, 107.
Closas i Miralles, Josep, 52.
Colom Guillem, 76.
Colldeforns, Francesc de P., 123, 244.
Comas, Ramon N., 78.
Corbera, Esteve, 155.
Cortés, L., 268.
Costa, Antoni, 205.
Castro Serna, Marquès de, 271.
Courteville, Roger, 75.
Cubas i Oliver, Enric, 12.
Cuevas, Guillem A., 300.
Curet, Francisco, 148.
Cuyàs Tolosa, Josep M., 28.
Danés, Josep, 73.
D. de C., 299.
Debray, Henry, 28.
Descartes, R., 76.
Desclot, Bernat, 76.
Diago, Francesc, 135.
Duran i Canyameres, F., 92, 213.
Eiximinis, Francesc, 76.
Enguera, P., 268.
Estasen, Lluís, 58.
Fanck, Arnold, 124.
Faralt, Jaume, 83.
Feliu de la Penya, N., 135.
Fernández, Fidel, 220.
Ferran Pérez, 180.
Ferrer de Franganillo, 62.
Fernández y Pasaluaga, 271.
Ferrer, Sant Vicenç, 148.
Fiter i Inglès, Josep, 78, 83, 85.
Flórez, P., 93.

- Folch i Torras, J., 109.
 Fontanet i Manéu, Josep, 299.
 Font Quer, P., 257.
 Font i Torné, Manuel, 276.
 Fontserè i Marroig, Francesc, 219.
 Fontserè, Eduard, 299.
 Francesc de Sales, Sant, 76.
 Franqueville, Albert de, 270.
 Froissart, 10.
- Galobart, 73.
 Gallay, Marcel, 52.
 Gassiot, Joan, 124.
 Gay de Montellà, R., 76.
 Germain, L., 259.
 Gibert i Roig, Pau, 83, 85.
 Gimbernà, Carles de, 202.
 Gómez Moreno, M., 107, 210.
 Gourdon, Maurice, 270.
 Guàrdia i Cunill, J., 109, 113, 135, 250, 268.
 Guàrdia i Albinyana, Josep M.^a, 88, 277.
 299.
 Guitert, Joaquim, 251.
- Harreta, François, Manuel de, 271.
 Harreta, Jean Manuel de, 271.
 Hernández Sanahuja, 74.
 Huidobro, Lluís, 208.
 Hurley, Frank, 28.
- Ibarra, Fernando L. de, 271.
 Ibarra i Ruiz, Pere, 98.
 Ibsen, E., 76.
- Jordana, C. A., 76.
 Jover, Josep, 176, 251.
- Kant, M., 76.
 Kingsley, Porter, 207, 208.
 Kinzl, Hans, 220.
- Lambert, Raymond, 52.
 Luan, Arnold, 27.
 Luciano Serrano, P., 209.
 Leonart, Josep, 76.
 Llorente, Teodor, 76.
 Llull, Ramon, 76.
- Madurell i Marimon, Josep M.^a, 238.
 Mainclair, Camille, 28.
 Maluquer, Josep, 259.
 Manzaneque y Montes, Manuel, 148.
 Maragall i Gorina, Joan, 76, 186.
 Marca, Pere de, 132, 133.
 Màrius, Jouveau, 100.
 Marshall, Miss, 271.
 Maseras, Alfons, 100.
 Mas i Perera, Pere, 244, 268.
 Massó, Antoni, 81.
 Massó Torrens, J., 124.
 Matas, Pere, 288.
 Maurakis, J. N., 153.
 Merimée, Prosper, 204.
 Mestres, Apèlles, 38, 76.
 Milà i Fontanals, Manuel, 186.
 Miret i Sans, J., 132, 135, 216, 226.
 Montaverde, Josep Lluís, 208.
 Montnegre, S., 76.
 Montoliu, Manuel de, 52.
 Montpensier, Duque de, 51.
 Montsalvatge i Fossas, Francesc, 116, 117, 132, 175, 177, 215, 221, 246, 250.
 Montsià, Bernat, 76, 100.
 Mora i Obrador, Eugeni, 49.
- Morera, Dr. Josep, 249.
 Moreno, Gómez, 206.
 Muntaner, Ramon, 157 a 172, 196.
- Nordon, 65.
- Oliver, Bernat, 100.
 Orueta, Ricard d', 208.
- Padrós i Arquint, Ricard, 83, 85.
 Parcerisa, 79.
 Pelayo, Menéndez, 210.
 Pericot, Lluís, 258.
 Pibernat, Salvador, 220.
 Pijoan, J., 107.
 Pons Farré, Pvre., Joan, 147.
 Post, Ch., 109.
 Pruvot, G., 259.
 Puchades, Josep M.^a, 52.
 Pujol i Alsina, Ramon, 186.
 Puig i Cadafalch, Josep, 36, 107, 111, 134.
- Rahola, Carles, 10.
 Ral i Banús, Joaquim, 124.
 Rasmussen, Knud, 51.
 Rathfon Post, Chandler, 175.
 Reinach, Salomon, 207.
 Reparaz, Gonzalo, 268, 300.
 Ribas Virgili, Enric, 244.
 Riber, Llorenç, 124.
 Riudavets y Tudury, 244.
 Robert, A., 259.
 Rodés, S. J., Lluís, 219.
 Roig i Punyed, Dr., 218.
 Rojals, Joan, 258.
 Rossell, Josep, 52, 75.
 Rovira i Armengol, Josep, 124.
 Rovira i Virgili, A., 124.
 Rubió i Lluch, Antoni, 9, 147, 149 a 172.
 Rubió, Nicolau M.^a, 124.
 Russell, Comte Henry, 270.
 Ruyra, Joaquim, 124.
- Saderra y Mata, Joseph, 148.
 Sagarra i de Siscar, Ramon de, 96.
 Saint-Saud, Comte de, 275, 298.
 Salarich, Joaquim, 124.
 Sanpere i Miquel, 93.
 Senir i Arquer, Ramon de, 124.
 Sermet, 65.
 Serra Baldó, A., 124.
 Sierco, Tomàs, 272.
 Solà, Fortià, 51, 220.
 Soldevila, Ferran, 220.
 Solé i Sabatés, L., 46, 67, 300.
 Soler, Mn. Gaietà, 71.
 Soles, Mn. Gaietà, 96.
 Sutrà i Viñas, Joan, 178, 181, 226, 246, 249, 252, 288.
- Tavarnie, Mme. Ernestine, 271.
 Tchibatcheff, Platon de, 270.
 Tilman, H. W., 28.
 Todi, Jacoponi, 124.
 Torrabadella, Manuel, 274.
 Trens, Manuel, 50, 52.
 Turró, Ramon, 124.
 Tusquets Marcet, Joan A., 271.
- Valls-Taberner, Ferran, 220.
 Vallvé, Manuel, 51.
 Vasconcelhos, Leite de, 98.
 Vayreda i Olives, Pere, 178.
 Vega del Sella, conde de la, 258.
 Verdaguer, Mossèn Jacinto, 268.
 Vidal i Riba, Eduard, 79.

Vidal i Ventosa, Joan, 176.
Vidal, Pierre, 148.
Vilaplana, Joaquim, 73.
Vilarrubia, Joaquim, 26.
Vila, Pau, 9, 75, 100, 123, 205, 220, 244.
Vilaseca, Salvador, 259.

Villanueva, Jaume, 116, 132.
Vinci, Leonardo de, 173.
Vintró, Juli, 218.
Violant i Simorra, R., 25, 75, 124, 144.
Vives i Escudero, 93.
Vives, Lluís, 148.

ÍNDEX TOPONÍMIC

Agramunt, 147.
Agullana, 118.
Albanya, 118.
Albi, 118.
Albin (cerro de San) (Mèrida), 98.
Alforja, 118.
Andes (cordillera dels), 125 a 132.
Andorra, 118, 119.
Aneto (cim), 269 al 277.
Aran (Vall d'), 119.
Arbeca, 120.
Arbúcies (riera d'), 58.
Arbúcies (vall), 67.
Arenys, 120.
Argentona, 121.
Artaqui, 171.

Badalona, 69 a 74, 92 a 99.
Bagur, 121.
Balaguer, 121.
Balaguer (coll de), 253.
Balaguer (serra de), 253.
Barcelona, 51, 88 a 92, 167.
Bellpuig, 122.
Bescaran, 141.
Blanes, 122.
Breda (riera de), 66.
Burriana, 73.

Cadaquers, 141.
Caiman (dent del), 52.
Calacit, 73, 92.
Calaf, 122.
Caldes, 142.
Cambrils, 142.
Caparra, 97.
Capdellà (Palma), 181.
Castellar de Santisteban, 97.
Castellans, 142.
Castelló d'Empúries, 143.
Castellvell, 143.
Catalunya, 5, 11, 167.
Cebolla (puig) (València), 99.
Cervera, 143.
Cervin, 28.
Chamonix, 52.
Constantinoble, 14.
Clusa, 30.
Cuevas (Cerro de las), 129.
Guixà (Pirineus Orientals), 29.

Davos, 101 a 107.
Dent Blanca, 28.

Eiger (cim), 46 a 49.
Eivissa, 12.
Embun, 144.
Empordà, 144.
Escala (L'), 144.
Esclop (Cim), 184.

Esparraguera, 144.
Esterrí d'Aneu, 144.

Falset, 145.
Figueres, 177.

Galatzó (casa i clot), 183.
Galilea, 182.
Galipoli, 171.
Gerbes, 169.
Girona, 145, 249.
Gomés, 145.
Grècia, 153.
Grus, 145.
Gualba (riera), 66.
Guillerics, 41 a 46, 58 a 67.

Hamburg, 201.
Hospitalet de l'Infant, 253 a 259.

Joanetes, 146.
Juncosa, 146.
Jungfrau (regió de la), 46.

Llançà, 146.
Lleida, 146, 187.
Llers, 189.
Llivia, 189.
Llofríu, 189.
Llorona, 277.

Màlaca, 94.
Malgrat, 189.
Mallorca, 181 a 186.
Manol (riu), 190.
Manresa, 190.
Maresme, 41.
Martorelles, 191.
Masdeu, 97.
Masnou, 191.
Mataró, 192, 238.
Medes (Les), 240.
Mermellà, 241.
Messina, 168.
Miralcamp, 241.
Miravet, 241.
Molló, 281.
Monsalud (Marquès de), 98.
Montagut, 229.
Montgat (turó), 78.
Mollet, 241.
Montmeló, 242.
Montnegre (serra), 151.
Montseny, 41 a 46, 58 a 67.
Montserrat, 242.
Moscou, 137 a 140.
Múrcia, 166.

Nanda Devi, 28.

Olesa, 242.
Olot, 242.
Organyà, 242.
Os de Balaguer, 242.

Palau-Saverdera, 31.
 Palau d'Anglesola, 119.
 Puls, 243.
 Pallars Sobirà, 15 a 25.
 Paris, 298.
 Parsenn (baixada), 101.
 Paüls, 242.
 Pedret, 107 a 113.
 Peralada, 9 a 12, 167.
 Peramola, 243.
 Pirineu, 29.
 Portugal, 98.
 Planés, 32.
 Prades, 259.
 Praga, 299.
 Ponts, 259.
 Premià, 243.
 Puntigudo (cerro del), 126.
 Queixans, 260.
 Quintanilla de las Viñas (Burgos), 208.
 Reus, 260.
 Ripoll, 29, 261.
 Roses, 262.
 Rússia, 137.
 Sagaró, 174, 221.
 Sant Adrià, 262.
 Santa Maria de Ripoll, 32.
 Santa Perpètua, 262.
 Sant Bartomeu del Grau, 262.
 Sant Pedro de la Nava, 207.
 Sant Baget de Bages, 113.
 Sant Esteve del Monestir, 30.
 Sant Feliu de Torelló, 263.
 Sant Genís les Fonts, 34.
 Sant Hipòlit de Voltregà, 264.
 Sant Llorenç de Morunys, 6 a 9, 264.
 Sant Martí del Canigó (monestir), 31.
 Sant Miquel de Cuixà, 32.
 Sant Pere de Casserres, 31.
 Sant Pere del Burgal, 30.
 Sant Pere de Montagut, 246.
 Sant Pere de Roda, 29.

Sant Pere de Torelló, 265.
 Sant Pol, 266.
 Sant Vicenç d'Estemariu, 30.
 Santos (cerro de los) (Albacete), 98.
 Segarra (La), 266.
 Sarreal, 289.
 Sentmenat, 289.
 Serra Llarga (pic), 53 a 58.
 Setúria (pic), 53 a 58.
 Sicília, 11, 168.
 Solà del Pep (cova), 253.
 Soleràs, 289.
 Solsona, 290.
 Sort, 290.

Tarabaus, 290.
 Tarragona, 96, 98, 290.
 Tavertet, 292.
 Terrades, 292.
 Terrassa, 110.
 Tor, 56.
 Torà, 293.
 Torelló, 293.
 Torrefeta, 293.
 Torroella, 293.
 Tous, 294.
 Turquia, 13 a 15.

Urgell, 294.

Vacarisses, 294.
 Vallbona de les Monges, 295.
 Vall d'Arán, 35.
 Valle de Lana, 99.
 Vallfogona, 295.
 Valls, 295.
 Vic, 296.
 Vilagrassa, 296.
 Vilalba, 296.
 Vila-seca, 296.
 Vilassar, 296.
 Vilaverd, 297.

Xerta, 297.